ใบบอกเรื่องทัพฮ่อ

พิมพ์ในงานปลงศพ

พระภิกษุชินปุตฺโต (ฮวด หุตานุกรม)

บ๊วอก พ. ศ. ๒๔๗๕

โรงพิมพ์กรมแผนที่

TUDC 28/09/2563

ภิกษุ ชินปุตฺโต (ฮวด หุตานุกรม)

๒๓๙๗ ชาต-ชรา-มรณะ ๒๔๗๔

TUDC 28/09/2563

คำนำ

นายพันโท พระวิภัติภูมิประเทศ พร้อมด้วยพี่น้องชายหญิง จะทำการปลงศพสนองคุณ พระภิกษุชินปุตฺโต (ฮวด หุตานุกรม) ผู้เป็นบิดา แจ้งความมายังราชบัณฑิตยสภาว่า มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกแก่บรรดาญาติมิตร ผู้มาแสดงไมตรีจิตต์ต่อผู้มรณะในเวลาทำฌาปนกิจสักเรื่อง ๑ ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือให้ ข้าพเจ้าจึงเลือกใบบอกเรื่องทัพฮ่อให้พิมพ์ตามประสงค์

ใบบอกเรื่องทัพฮ่อนี้เป็นใบบอกที่ข้าหลวงฝ่ายไทยซึ่งออกไปบัญชาการเรื่องปราบฮ่อเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ มีเข้ามายังกรุงเทพฯ บ้าง เป็นใบบอกที่แม่ทัพนายกองและเจ้าเมืองในหัวเมืองมณฑลนั้น ๆ มีมายังข้าหลวงบ้าง เมื่อบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ กราบบังคมทูล ฯ แล้ว โปรดเกล้า ฯ ให้ตีพิมพ์ไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา ส่วนเหตุการเรื่องทัพฮ่อเป็นอย่างไรนั้น ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงเป็นคำอธิบายไว้ข้างต้น จดหมายเหตุเรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกกองทัพไปปราบฮ่อฉะบับพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ ได้คัดมาพิมพ์ไว้เพื่อให้อ่านประกอบเรื่องของใบบอกดังต่อไปนี้

TUDC 28/09/2563

ตอนที่ ๑ อธิบายว่าด้วยท้องที่ ๆ เกิดศึกฮ่อ

ท้องที่อันเป็นบ่อเกิดศึกฮ่ออยู่ตรงชายแดนของประเทศทั้ง ๔ คืออยู่ข้างใต้ของประเทศจีน อยู่ข้างเหนือของประเทศสยาม อยู่ข้างตะวันออกของประเทศพะม่า และอยู่ข้างตะวันตกของประเทศญวน ในท้องที่ ๆ กล่าวมา เดิมเป็นภูมิลำเนาของชนชาติไทยน้อยที่ได้ลงมาเป็นใหญ่ในประเทศสยามนี้ นามอาณาเขตต์เรียกว่าสิบสองจุไทย (มาแต่คำว่าสิบสองเจ้าไทย เพราะเคยมีเมืองเจ้าปกครองสิบสองแห่ง) เขตต์แดนเดิมเห็นจะกว้างใหญ่ พวกไทยในที่นั้นจึงมีกำลังสามารถลงมาชิงได้แดนขอมแล้วตั้งประเทศลานช้างและประเทศลานนา ตลอดลงมาจนสยามประเทศเป็นแผ่นดินไทย บางทีจะเป็นเพราะเหตุที่พวกไทยโดยมากพากันอพยพลงมาอยู่เสียทางข้างใต้ อันเป็นที่บริบูรณ์ดีกว่าภูมิลำเนาเดิมนั้นเอง จึงเป็นเหตุให้กำลังเมืองสิบสองจุไทยลดถอยน้อยลง ประเทศที่ใกล้เคียงก็บุกรุกเขตต์แดนเข้าไปโดยลำดับจนแดนสิบสองจุไทยที่เหลืออยู่มีแต่เมืองน้อย ๆ แยกกันเป็น ๓ ภาค ๆ ตะวันตกที่ต่อแดนพะม่าเรียกว่าสิบสองปันนา ภาคกลางที่ต่อแดนจีนคงเรียกว่าสิบสองจุไทย ภาคตะวันออกที่ต่อแดน

TUDC 28/09/2563

ญวนเรียกว่าเมืองพวน พวกไทยที่เป็นชาวเมืองในท้องที่ ๓ ภาค นั้นก็ได้ชื่อต่างกัน พวกชาวสิบสองปันนาได้ชื่อว่าลื้อ พวกชาวสิบสองจุไทยได้ชื่อว่าผู้ไทย พวกชาวเมืองพวนได้ชื่อว่าลาวพวน แต่พูดภาษาไทยและถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้ง ๓ พวก

ในสมัยเมื่อพวกไทยที่ลงมาตั้งประเทศลานช้างมีอำนาจมาก ได้บ้านเมืองพวกไทยทั้ง ๓ ภาคที่กล่าวมาไว้ในอำนาจกรุงศรีสัตนาคนหุตทั้งหมด ครั้นพะม่ามีอำนาจขึ้น พะม่าก็ชิงเอาแดนสิบสองปันนาไปเป็นของพะม่า ต่อมาเมื่อพวกเม่งจูได้ครองเมืองจีนๆขยายอำนาจเข้ามาปกคลุมเอาทั้งแดนสิบสองปันนาและสิบสองจุไทยไปขึ้นต่อจีนด้วย มาถึงสมัยเมื่อญวนมีอำนาจขึ้น ญวนก็ได้มาปกคลุมเอาเมืองในแดนพวนไปเป็นเมืองขึ้น เพราะเมืองในแดนทั้งสองนั้นเป็นแต่เมืองน้อย ๆ อยู่ชายแดนห่างไกลเมืองหลวงพระบางอันเป็นราชธานีกรุงศรีสัตนาคนหุตในสมัยนั้น อำนาจประเทศใหนมาถึงตัวท้าวขุนที่ครองเมืองเห็นว่าจะสู้ไม่ไหวก็ “ทู” คือยอมอยู่ในอำนาจพอให้พ้นภัย ทางกรุงศรีสัตนาคนหุตอันเคยขึ้นมาแต่เดิมก็คงยอมขึ้นอยู่อย่างแต่ก่อน เมืองในแดนสิบสองจุไทยและเมืองพวนจึงมักเป็นเมืองขึ้นหลายเจ้า เรียกกันว่าเมืองสองฝ่ายฟ้า เว้นแต่เหล่าเมืองที่อยู่ชิดเมืองหลวงพระบางเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตตั้งท้าว พระยา ออกไปเป็น ตำแหน่ง หัว พันปกครอง เดิมมีอยู่ ๕ เมืองแล้วเพิ่มขึ้นอีกเมือง ๑ เรียกว่าเมือง

TUDC 28/09/2563

หัวพันห้าทั้งหก กรุงศรีสัตนาคนหุตปกครองไว้ได้แต่ฝ่ายเดียว ต่อมากรุงศรีสัตนาคนหุตเกิดแยกกันเป็น ๒ อาณาเขตต์ เจ้านครหลวงพระบางเป็นใหญ่ในอาณาเขตต์ฝ่ายเหนือ เจ้านครเวียงจันท์เป็นใหญ่ในอาณาเขตต์ฝ่ายใต้ เมืองสิบสองจุไทยอยู่ใกล้ทางเมืองหลวงพระบาง ก็ขึ้นต่อเจ้านครหลวงพระบาง ส่วนเมืองพวนอยู่ใกล้ทางเมืองเวียงจันท์ ก็ขึ้นต่อเจ้านครเวียงจันท์สืบมา แต่ครั้งเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันท์ยังเป็นอิสสระ ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีมาจนเป็น ประเทศราช ขึ้นกรุงสยามในกรุงรัตนโกสินทร ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เจ้าอนวงศ์ซึ่งครองเมืองเวียงจันท์เป็นกบฏเอาเมืองพวนกับเมืองหัวพันห้าทั้งหกไปแลกความอุดหนุนของญวน ญวนก็แต่งข้าหลวงเข้ามาอยู่กำกับ แต่เมืองไทยปราบปรามพวกกบฏราบคาบแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ยกกองทัพขึ้นไปเมืองพวน ให้เจ้าพระยาธรรมา (สมบุญ) ยกกองทัพขึ้นไปเมืองหัวพันห้าทั้งหก พวกข้าหลวงญวนก็กลับไปหมด ครั้งนั้นโปรดฯ ให้เลิกประเทศราชเวียงจันท์เสีย เอาหัวเมืองตามริมลำน้ำโขงอันเคยขึ้นเมืองเวียงจันท์อย่แต่ก่อน มาขึ้นกรุงเทพฯ และเมืองพวนนั้นพระราชทานให้เป็นเมืองขึ้นเมืองหลวงพระบางต่อมา ด้วยเจ้านครหลวงพระบางซื่อตรง และมีความชอบในครั้งนั้น แต่เพราะเขตต์แดนเมืองสิบสองจุไทยและเมืองพวนกว้างใหญ่ทาง

ที่จะไปถึงก็กันดาร เมืองหลวงพระบางไม่มีกำลังพอที่จะปกปักรักษา ครั้นสิ้นศึกสงครามแล้ว ญวนก็มาเกลี้ยกล่อมพวกท้าวขุนเจ้าเมืองพวนไปเป็นสองฝ่ายฟ้าอีก ด้วยเมืองพวนอยู่ใกล้ชิดติดกับแดนญวน เรื่องต้นตำนานส่วนท้องที่ในสมัยเมื่อก่อนจะเกิดศึกยังมีเนื้อความดังแสดงมา

ยังมีเรื่องตำนานอันว่าด้วยพวกชาวเมืองในแดนสิบสองจุไทยกับแดนเมืองพวนอีกส่วน ๑ ในท้องที่เหล่านั้นพวกชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่โดยมากก็จริง แต่ยังมีชนชาติอื่นอีก คือพวกข่าชาติ ๑ พวกข่านี้เป็นเชื้อสายพวกขอมเดิม เมื่อไทยลงมาชิงได้ดินแดนก็ได้พวกขอมในท้องที่ไว้เป็นชะเลย พวกเชื้อสายขอมซึ่งเรียกว่าข่าจึงเป็นคนสำหรับพวกไทยใช้สอยสืบมา จนเป็นประเพณีในเมืองหลวงพระบาง นอกจากพวกข่ายังมีเชื้อสายจีนซึ่งอพยพหลบหนีมาตั้งแต่ครั้งพวกเม่งจูได้เป็นใหญ่ในเมืองจีน แต่เมื่อมาอยู่ทางนี้แล้วมานิยมต่างกันจึงกลายไปเป็น ๒ พวก พวก ๑ อยู่สมรสปะปนกับพวกไทย ลูกหลานที่เกิดมาพูดภาษาไทยและประพฤติเป็นไทย คงรักษาขนบธรรมเนียมจีนอยู่แต่บางอย่าง จีนอีกพวก ๑ เที่ยวอยู่ตามภูเขาแต่ลำพังพวกของตนไม่ปะปนกับพวกไทย ครั้นนานมาจึงได้นามว่าแม้วและเย้าเป็นต้น ยังพวกญวนอีกพวก ๑ ซึ่งอพยพหนีภัยมาครั้งเกิดกบฏในเมืองญวนเมื่อตอนปลายสมัยครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีในสยาม ประเทศ

นี้ ก็มาอยู่ปะปนกับพวกไทยทางเมืองพวนจนเกิดเชื้อสายสืบมา เพราะเหตุที่ชาวเมืองปะปนเป็นเชื้อสายหลายชาติ และทำเลท้องที่ก็อยู่ในระวางประเทศใหญ่ พวกชาวสิบสองจุไทยกับชาวเมืองพวนจึงไปมาค้าขายกันกับเมืองจันเมืองญวน และเมืองไทยในราชอาณาเขตต์สยาม คุ้นเคยกับทุกฝ่ายด้วยกัน

ตอนที่ ๒ อธิบายว่าด้วยพวกฮ่อ

มนุษย์จำพวกที่เรียกกันว่า "ฮ่อ" นี้ เรามักเข้าใจกันแต่ก่อนว่าเป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก เมื่อครั้งปราบฮ่อคราว พ.ศ. ๒๔๑๘ พระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) จับได้ฮ่อส่งลงมายังกรุงเทพ ฯ มีเสียงกระซิบนินทากันว่า พระยามหาอำมาตย์จับเจ๊กส่งลงมาลวงว่าฮ่อ เพราะผู้ที่นินทานั้นหารู้ความจริงไม่ว่าฮ่อมันก็เจ๊กนั่นเอง เป็นแต่พวกไทยทางฝ่ายเหนือไม่เรียกว่าเจ๊ก เขาเรียกว่าฮ่อมาแต่โบราณ แม้ในหนังสือพระราชพงศาวดารซึ่งกล่าวถึงเรื่องจีนตีเมืองพะม่าเมื่อตอนก่อนศักอะแซหว่นกี้ก็เรียกว่าฮ่อตามคำไทยข้างฝ่ายเหนือ บางทีคำที่เรียกว่าฮ่อนี้ ชั้นเดิมทีเดียวจะหมายความว่าพวกมงโคล ที่ได้เป็นใหญ่ในเมืองจีนครั้งราชวงศ์หงวน หรือมิฉะนั้นจะหมายความว่าพวกเม่งจูที่ได้เป็นใหญ่ในเมืองจีนครั้งราชวงศ์ไต้เช็งเรียกให้ผิดกับจีน ก็อาจจะ

เป็นได้ แต่ในชั้นหลังมาพวกชาวลานช้างและลานนาในมณฑล
ภาคพายัพเรียกบรรดาเจ๊ก (ทั้งจีน และ เม่งจู) ที่ลงมาทางบก
แต่ฝ่ายเหนือว่าฮ่อตามอย่างโบราณ เรียกพวกเจ๊กที่ขึ้นไปจาก
กรุงเทพ ฯ ว่าจีนหรือเจ๊กตามคำชาวกรุงเทพ ฯ จึงชวนให้ชาว
กรุงเทพ ฯ เข้าใจว่าฮ่อเป็นชนชาติหนึ่งต่างหาก

พวกฮ่อที่มารบกับไทยนั้น ที่จริงเป็นจีนแท้ทีเดียว เดิมจีน
พวกนั้นเป็นกบฏเรียกพวกของตนว่า "ไต้เผง" หมายจะชิงเมือง
จีนจากอำนาจพวกเม่งจู เกิดรบพุ่งกันในเมืองจีนเป็นการใหญ่
หลวง ในที่สุดพวกไต้เผงสู้ไม่ได้ ต้องหลบหนีแยกย้ายกันไป
เที่ยวซุ่มซ่อนอยู่ตามป่าและภูเขาในมณฑลต่าง ๆ ทั้งในมณฑล
ยกเกี๋ยน กวางไส กวางตุ้ง และเสฉวน มีจีนไต้เผงนั้นพวก ๑
ประมาณ ๔,๐๐๐ คน ผู้เป็นหัวหน้าชื่อง่ออาจง พากันอพยพหนี
เข้ามาในแดนญวนทางเมืองตังเกี๋ยเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๙ จีนพวก
นี้ที่มาเป็นพวกฮ่อ ชั้นเดิมมาตั้งอยู่ที่เมืองฮานอย ญวนเกรง
พวกฮ่อจะมาก่อการกำเริบขึ้น จึงบอกไปขอกำลังจีนที่เมืองฮุนหนำ
จีนให้กองทัพมีจำนวนพลประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน มาสมทบ
กับทัพญวนยกไปตีพวกฮ่อ ๆ สู้ไม่ไหว ง่ออาจงนายตายในที่รบ
พรรคพวกที่เหลือตายก็พากันแตกหนีไปอาศัยอยู่ที่เมืองซันเทียน
อันเป็นเมืองของพวกแม้วตั้งเป็นอิสสระอยู่บนภูเขาที่ชายแดนจีน
ต่อกับแดนสิบสองจุไทย พวกไพร่พลพร้อมกันยกน้องชายของ

TUDC 28/09/2563

ง่ออาจงช้อปวงนันซีขึ้นเบนหัวหน้า ตั้งซ่องสุมรี้พลอยู่ที่เมือง
ซันเทียนนั้น ครั้นถึงบีขาน พ.ศ. ๒๔๐๙ ปวงนันซีได้กำลังมาก
ก็ยกกองทัพฮ่อไปตีเมืองเลากายในแดนญวนเขตต์ตังเกี๋ย พวก
จีนกับญวนยกกองทัพมารบสู้พวกฮ่อไม่ได้ ปวงนันซีตีได้เมือง
เลากายเมื่อบีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ แต่เมื่อได้เมืองเลากายแล้ว
ปวงนันซีเกิดเบนอริกับนายทัพคนสำคัญในพวกฮ่อคน ๑ ช้อลิวตา
ยัน พวกฮ่อเกิดรบกันขึ้นเองปวงนันซีสู้ไม่ได้ก็พาพรรคพวกรี้พล
ของตนแยกมาตั้งซ่องที่เมืองฮายางในแดนสิบสองจุไทย ฮ่อพวก
ลิวตายันใช้ธงดำ ฮ่อพวกปวงนันซีใช้ธงเหลือง จึงได้นามว่า
ฮ่อธงดำพวก ๑ ฮ่อธงเหลืองพวก ๑ แต่นั้นมา(๑) อยู่มาญวน
เกลี้ยกล่อมยอมให้พวกฮ่อปกครองเมืองเลากายขึ้นต่อญวน ฝ่าย
พวกฮ่อธงเหลืองไม่มีบ้านเมืองอยู่เบ็นหลักแหล่งเหมือนพวกฮ่อ
ธงดำ จึงประพฤติเบ็นโจรคุมกำลังเที่ยวตีปล้นบ้านเมืองในแดน
สิบสองจุไทยและเมืองพวน แห่งใดต่อสู้ถ้าแพ้ฮ่อ ๆ ก็จับเหล่า
ตัวนายที่เบ็นหัวหน้าฆ่าเสีย แล้วเก็บริบเอาทรัพย์สมบัติและจับ
ลูกหลานบ่าวไพร่เบ็นชะเลย ใครมีทรัพย์ยอมเสียค่าถ่ายตัวก็
ปล่อยตัวไป ที่ไม่สามารถจะถ่ายตัวได้ก็เอาไปแปลงเบ็นฮ่อไว้ใช้
สอยเบ็นกำลัง ถ้าแห่งใดยอมทู้ไม่ต่อสู้พวกฮ่อก็เบ็นแต่กะเกณฑ์

---

(๑) ตามฝรั่งกล่าวว่าปวงนันซีเป็นพวกธงดำ ลิวตายันเป็นพวกธงเหลือง แต่ตาม
ที่พวกฮ่อตัวนายให้การแก่กองทัพไทยกลับกันไป เห็นว่าจะถูกอย่างพวกฮ่อว่า

ใช้เป็นกำลังพาหนะ พวกฮ่อชงเหลืองเที่ยวตีบ้านเมืองโดยอาการดังกล่าวมานี้ ตั้งแต่ปีแรกในรัชชกาลที่ ๕ ได้หัวเมืองในแดนสิบสองจุไทยและแดนเมืองญวนหลายเมือง ถึงปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ ฮ่อยกลงมาตีเมืองพวน ท้าวขันตีเจ้าเมืองเชียงขวางอันเป็นเมืองหลวงในแดนพวน ให้ไปขอกำลังญวนมาช่วย ญวนให้กองทัพมาก็พ่ายแพ้ฮ่อ ๆ จึงได้เมืองเชียงขวางแล้วปราบปรามแดนพวนไว้ได้ในอำนาจทั้งหมด แล้วจึงลงมาตั้งค่ายใหญ่อยู่ที่ทุ่งเชียงคำอันเป็นต้นทางที่จะลงมาทางหัวเมืองริมแม่น้ำโขง และจะไปตีเมืองหลวงพระบางต่อไป

ตอนที่ ๓ ว่าด้วยปราบฮ่อครั้งแรก

เมื่อ พ. ศ. ๒๔๑๙

เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ เป็นปีที่ ๗ ในรัชชกาลที่ ๕ ฮ่อเตรียมทัพที่ทุ่งเชียงคำจะยกลงมาทางเมืองเวียงจันท์ มาตีเมืองหนองคาย ทัพ ๑ จะยกไปทางเมืองหัวพันห้าทั้งหกไปตีเมืองหลวงพระบางอีกทัพ ๑ ข่าวที่ฮ่อเตรียมจะยกกองทัพเข้ามาครั้งนี้ กรมการเมืองหนองคายได้ทราบความจากพวกท้าวขุนเมืองพวนที่แตกหนีเข้ามาอาศัยอยู่เมืองหนองคาย จึงบอกเข้ามายังกรุงเทพ ฯ ถึงพร้อม

กับใบบอกเจ้านครหลวงพระบาง ขณะนั้นพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) เป็นข้าหลวงขึ้นไปสักเลขอยู่ในมณฑลอุบล จึงโปรดฯ ให้พระยามหาอำมาตย์เกณฑ์กำลังมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็จ และ มณฑลอุบล เป็นกองทัพ ๑ ให้พระยานครราชสีมา (เมฆ) เกณฑ์กำลังนครราชสีมาเป็นกองทัพอีกทัพ ๑ ให้พระยามหาอำมาตย์เป็นแม่ทัพใหญ่ยกขึ้นไปป้องกันเมืองหนองคาย และโปรดฯ ให้เกณฑ์กำลังมณฑลพิษณุโลกเข้ากองทัพ ให้พระยาพิชัย (ดิศ) คุมขึ้นไปช่วยป้องกันเมืองหลวงพระบางอีกทัพ ๑ ฝ่ายทางกรุงเทพ ฯ โปรด ฯ ให้เกณฑ์กำลังเข้ากองทัพให้เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมหนายกเป็นแม่ทัพ ยกไปปราบฮ่อทางเมืองหลวงพระบางกองทัพ ๑ โปรด ฯ ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงเป็นแม่ทัพยกไปปราบฮ่อทางเมืองหนองคายทัพ ๑

เมื่อกองทัพพระยามหาอำมาตย์ยกขึ้นไปถึงเมืองหนองคาย ฮ่อก็ลงมาถึงฝั่งน้ำโขงฟากโน้น ตั้งค่ายอยู่ที่วัดจันในเมืองเวียงจันท์แห่ง ๑ ที่บ้านสีฐานแห่ง ๑ ที่บ้านโพนทานาเลาแห่ง ๑ และข้ามฟากมาตีเมืองปากเหืองแตกเมือง ๑ พระยามหาอำมาตย์กับพระยานครราชสีมา (เมฆ) พระพรหมภักดี (กาจ สิงหเสนี)[1] ยกกระบัตรเมืองนครราชสีมา ยกขึ้นไป ได้รบพุ่งกับพวกฮ่อ ๆ ต่อสู้อยู่วัน ๑ ก็แตกหนีไปหมด จับเป็นได้ก็มาก

---

(๑) เป็นบุตรเจ้าพระยายมราช แก้ว ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาปลัดและเป็นพระยานครราชสีมา แล้วเป็นพระยานครราชเสนี จางวาง

กองทัพเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงยกออกจากกรุงเทพฯโดยทางเรือเมื่อวันพุธเดือน ๑๐ แรม ๙ ค่ำ พ. ศ. ๒๔๑๙ ตั้งโขลนทวารที่เหนือท่าขนนาง เสด็จลงส่งกองทัพที่ท่าราชวรดิตถ์ตามประเพณีโบราณ กองทัพขึ้นไปตั้งประชุมพลที่ตำบลหาดพระยาทดแขวงเมืองสระบุรี แล้วยกเป็นกองทัพบกขึ้นไปยังเมืองนครราชสีมาทางดงพระยาไฟ เมื่อกองทัพเจ้าพระยามหินทรฯยกไปแล้ว ได้ข่าวมาถึงกรุงเทพฯ ว่าพวกฮ่อที่ลงมาทางเมืองหนองคายแตกทัพพระยามหาอำมาตย์ไปหมดแล้ว เห็นไม่จำเป็นจะให้กองทัพใหญ่ขึ้นไป จึงมีตราให้หากองทัพเจ้าพระยามหินทรฯ กลับมาจากเมืองผไทสง กองทัพเจ้าพระยาภูธราภัยนั้นยกออกจากกรุงเทพฯเหมือนอย่างครั้งกองทัพเจ้าพระยามหินทรฯ เมื่อณวันอาทิตย์เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๑ ค่ำไปตั้งประชุมพลที่เมืองพิไชย แล้วยกกองทัพเดิรทางบกต่อไป

ฝ่ายกองทัพพระยาพิไชย (ดิศ) ซึ่งได้ยกล่วงหน้าขึ้นไปก่อนไปถึงเมืองหลวงพระบางได้ทราบว่ากองทัพฮ่อมาตั้งอยู่ที่เมืองเวียงกัดในแขวงหัวพันห้าทั้งหก พระยาพิไชยฯก็รีบยกขึ้นไปจากเมืองหลวงพระบางไปพบกองทัพฮ่อได้รบกันเมื่อเดือน ๑๒ บีกนแต่กำลังกองทัพพระยาพิไชยฯ ไม่พอจะตีฮ่อให้แตกไปได้จึงตั้งมั่นรักษาค่ายอยู่ เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยขึ้นไปถึงเมืองพิไชย ได้ทราบว่าพระยาพิไชยฯ รบพุ่งติดพันอยู่กับพวกฮ่อ จึงจัดกองทัพให้

พระสุริยภักดี (เวก บุณยรัตพันธุ์)[1] เจ้ากรมพระตำรวจรับยกขึ้นไปเมืองหลวงพระบางตามไปช่วยพระยาพิไชยฯ กองทัพพระสุริยภักดีขึ้นไปถึงเข้าตีทัพฮ่อแตกยับเยินไป เจ้าพระยาภูธราภัยจึงสั่งให้กองทัพพระยามหาอำมาตย์ และกองทัพพระสุริยภักดีติดตามตีฮ่อไปจนทุ่งเชียงคำ พวกฮ่อก็พากันอพยพหลบหนีไปจากเมือง พวนเป็นเสร็จการปราบฮ่อในคราวนั้น กองทัพเจ้าพระยาภูธราภัยได้ยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่ตำบลปากลายริมแม่น้ำโขงข้างใต้เมืองหลวงพระบางจนมีตราให้หากลับมา เหตุการณ์เรื่องปราบฮ่อมีนัยดังกล่าวมานี้

กรรมการราชบัณฑิตยสภาขออนุโมทนาในกุศลบุญราศรีทักษิณานุปทาน ซึ่งเจ้าภาพงานศพพระภิกษุชินปุตฺโตได้บำเพ็ญเป็นบัตติทานมัย มีกตัญญูกตเวทิตาธรรมเป็นที่ตั้ง ขอผลแห่งกุศลนี้จงสำเร็จวิบากสุขแด่ผู้มรณะสมควรแก่คติอุปบัตินั้น ๆ เทอญ

กรมราชบัณฑิตยสภา.

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๔

---

(๑) เป็นบุตรเจ้าพระยาภูธราภัย ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช

ใบบอกเรื่องทัพฮ่อ

บอกพระยามหาอำมาตย์

◎ หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ข้าหลวง มายังพระยาราชเสนา ปลัดทูลฉลองกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ขอได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบฝ่าละออง ฯ ว่าณวันพุธ เดือน ๖ ขึ้นค่ำ ๑ บีกุญสัปตศก เพี้ยพันนา, เพี้ยเมืองจน หนองคาย ท้าวสุวรรณสร เมืองโพนพิไสรย ถือหนังสือมาถึงข้าพระพุทธเจ้าว่า พระพนมสารนรินทร์นอกราชการ จะออกไปเมืองเชียงขวาง พระพิไสยสรเดช เจ้าเมืองโพนพิไสรยได้มีหนังสือไปห้ามก็หาพ้งไม่ ณวันเดือน ๑๒ บีจอฉศก พระพนมสารนรินทร์พาท้าวเพี้ยไปหาเจ้าเมืองเชียงขวาง ฮ่อแม่ทัพชื่อว่าสันตะก่อปลัดทัพ ๓ คน ชื่อว่า ก่อลาย ๑, ก่อเปา ๑, ก่อจวง ๑ มีไพร่ ๒,๐๐๐ เศษ ยกทัพมาตีเมืองแทง เมืองอุไทยแทง เมืองสบแอดแทง เมืองท่งเชียงคำแตก ณวันเดือน ๘ แรม ค่ำ ๑ บีจอฉศก อุปฮาดเมืองเชียงขวางกับพระพนมสารนรินทร์ยกทัพไปตีฮ่ออยู่ที่ทุ่งเชียงคำ ฮ่อยิงอุปฮาดเมืองเชียงขวางตาย พระพนมสารนรินทร์กลับมาอยู่เมืองเชียงขวาง ณเดือนยี่บีจอฉศก

องเดดกแม่ทัพญวณยกทัพมามีไพร่ ๒,๐๐๐ เศษ เจ้าเมืองเชียงขวาง
กับญวนยกทัพไปตีฮ่อ ณเมืองทุ่งเชียงคำ ฮ่อยิงเจ้าเมืองเชียงขวาง
ตาย พระพนมสารนรินทร์หนีมาอยู่บ้านพันลำแขวงเมืองโพนพิไสรย
ท้าวเพี้ยเมืองเชียงขวางยอมรับเอาฮ่อมาอยู่เมืองเชียงขวาง ฮ่อก็
ฆ่าพวกเมืองเชียงขวางเก็บเอาทรัพย์สิ่งของ ท้าวเพี้ยไพร่บ้าน
พลเมืองก็หนีเข้าป่าดงไป เพี้ยผงนายครัวพาพวกครัวหนีฮ่อเข้ามาสู่
พระบรมโพธิสมภาร แจ้งอยู่ในบอกเมืองโพนพิไสรย เมืองหนอง
คายนั้นแล้ว พระยามหาอำมาตย์ไม่ไว้ใจแก่ราชการ จึงแต่งให้
หลวงเทเพนทรไปเอาตัวพระพนมสารนรินทร์ที่เมืองโพนพิไสรย กับ
ถือตราขึ้นไปถึงพระยาประทุมเทวาธิบาลเจ้าเมืองหนองคาย ถึง
พระพิไสยสรเดชเจ้าเมืองโพนพิไสรย กำชับเจ้าเมืองอุปฮาดราชวงศ์
ให้แต่งท้าวเพี้ยคุมไพร่ไปรักษาเขตต์แดน ถ้าครัวเมืองเชียงขวาง
จะเข้ามาทางแขวงเมืองใด ให้เจ้าเมืองและท้าวเพี้ยดูแลพิทักษ์รักษา
จ่ายสะเบียงอาหารให้รับพระราชทานอย่าให้ขัดสนอดอยากได้ ให้ทำ
บัญชีท้าวเพี้ยนายไพร่ชายหญิงฉกรรจ์รุ่นแล่นจูงอุ้มมากน้อยเท่าใด กับ
ได้พระพนมสารนรินทร์นอกราชการมาซักถามได้ข้อราชการประการใด
จึงจะบอกลงมาให้ทราบครั้งหลัง บอกมา ณวันเสารเดือน ๖ ขึ้น ๓ ค่ำ
ปีกุญสัปตศก [๑] ฯ

---

๑ บอกบางฉะบับเรียงวันแก่ไว้หน้า วันอ่อนไว้หลัง และไม่ตั้งหัวข้อว่าบอก
ของใครก็มี ฉะบับเดิมพิมพ์ไว้เช่นนี้ สังเกตได้ว่าที่วันอ่อนอยู่หลังนั้นเพราะเป็นบอก
หัวเมืองถึงข้าหลวง แล้วข้าหลวงนำบอกส่งบอกหัวเมืองอีกต่อหนึ่ง ไม่ใช่สับไขว้
พิมพ์ครั้งนี้จึงคงไว้ตามเดิม

ฉะบับ ๑. ว่า พระยาประทุมเทวาธิบาลเจ้าเมืองและท้าวเพี้ย เมืองหนองคาย เมื่อณวันเดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ บีจอฉศก แต่ง ให้หลวงบัญญาวงศา เพี้ยมหามนตรี นายไพร่ขึ้นไปสืบข้อราชการ ณเมืองเชียงขวาง ณวันเดือน ๘ ขน ๘ คา บจอฉศก หลวง บัญญาวงศา เพี้ยมหามนตรี กลับมาแจ้งความว่าชนะตะก่อกรสินี ตะก่อกรลายฮ่อยกทัพมาตีเวียนทุ่งเชียงคำ แต่ณวันเดือน ๘ บีระกา เบ็ญจศก ชนะตะก่อกรแม่ทัพฮ่อตายในที่รบ แล้วก่อลาย, ก่อเปา ก่อจวงปลัดฮ่อจับพวกเวียนทุ่งเชียงคำเป็นพลไปตีเมืองเชียงขวาง เจ้า เมืองเชียงขวางแต่งให้พันแสนท้าวเพี้ยยกกองทัพออกไปต้านทานกันอยู่ ครันณวันเดือนยี่บีจอฉศก เจ้าเมืองเชียงขวางแต่งให้ท้าวขัติยบตร ลงไปขอกองทัพญวนขึ้นมาช่วย เจ้าพ้าสามก่อนหลวงยอมแต่งให้ องเดดก, องกุญ, องโถยอง คุมทหารขึ้นมา ๒,๐๐๐ เศษพร้อมกับ เจ้าเมืองเชียงขวาง พระพนมสารนรินทร์ยกกองทัพออกไปรบกับ ก่อลาย, ก่อเปา, ก่อจวง ปลัดทัพฮ่อ เจ้าเมืองเชียงขวางตายใน ที่รบ องเดดกแม่ทัพญวนก็ถอยออกมาตั้งอยู่เมืองแสนเชียงคม พระพนมสารนรินทร์ก็หนีพวกฮ่อมาอยู่บ้านพันลำแขวงเมืองโพนพิไสรย ฮ่อประมาทว่าจะตามเอาตัวพระพนมสารนรินทร์ให้จงได้ ข้าพเจ้าไม่ ไว้ใจแก่ราชการจึงแต่งให้ท้าวจันชมภู นายไพร่ ๔๐ คนไปสืบราชการ ตามทางบ้านชวนทางเมืองเลก ท้าวฝ่ายพะระควน นายไพร่ ๓๐ คนไปสืบราชการทางท่าเรือ ท่าโทม ณวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ บีจอฉศก ท้าวฝ่ายพะระควนถือหนังสือพระพนมสารนรินทร์มาถึง

ข้าพเจ้าถึงท้าวเพี้ยฉะบับ ๑ มีความว่า ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีจอฉศก ลายมุกเอียนกับแลโสงหนีเวียนกัง กรมการเมืองเชียงขวางพร้อมกันเอาเงินตรา ๕ ชั่ง ม้า ๔ ม้า ยอมให้เจ้าเมืองรับเอาฮ่อมาเชียงขวาง ณวันเดือน ๔ แรมค่ำ ๑ ปีจอฉศก ฮ่อเกณฑ์คนในเมืองเชียงขวางตัดไม้สานกระสอบตั้งค่ายที่เมืองเชียงขวางแล้วจะยกทัพไปตีเมืองหลวงพระบาง แต่ครอบครัวที่ไม่เข้ากับฮ่อหนีลงมาอยู่เมืองหนองคาย เมืองโพนพิไสรยบ้าง ณวันเดือน ๕ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีจอฉศก ข้าพเจ้าได้แต่งให้นายไพร่ ๕ คนไปสืบราชการทางบ้านทายีแดนต่อแดน ฮ่อจับไว้ ๒ คนหนีกลับมา ๓ คนแจ้งความว่าฮ่อจะยกทัพมาตั้งค่ายอยู่นาแห น นาหลวง ข้าพเจ้าไม่ไว้ใจแก่ราชการ แต่งให้เพี้ยเมืองนายไพร่ ๕๐๐ คนไปเพิ่มท้าวจันชมภู กับแต่งให้ท้าวเพี้ยนายไพร่ ๒๐๐ คนไปสืบราชการทางท่าเรือ ท่าโทม ช่วยเมืองโพนพิไสรย ถ้าท้าวเพี้ยนายไพร่กลับมาสืบได้ราชการประการใด จะบอกลงมาให้ทราบครั้งหลัง แต่ครอบครัวที่หนีฮ่อเข้ามาอยู่ที่เมืองหนองคาย เมืองโพนพิไสรยนั้นจะโปรดเกล้า ฯ ให้รับไว้หรือประการใด แล้วแต่จะโปรด บอกมา ณวันพุธ เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ ปีกุญสัปตศก ฯ

ฉะบับ ๑ ว่า พระพิไสยสรเดชและอุปฮาดท้าวเพี้ย เม่อ ณวันเดือน ๑๒ ปีจอฉศก พระพนมสารนรินทร์นอกราชการมีหนังสือมาถึงข้าพเจ้าท้าวเพี้ยฉะบับ ๑ ใจความว่า เจ้าเมืองเชียงขวางมี

หนังสือมาเชิญพระพนมสารนรินทร์ขึ้นไป ช่วยปรึกษา คิดราชการช่วย
เจ้าเมืองเชียงขวาง มีความในหนังสือพระพนมสารนรินทร์ดังนี้
ข้าพเข้าจึงมีหนังสือตอบไปถึงพระพนมสารนรินทร์ว่าอย่าให้ยกไป ให้
แต่งท้าวเพี้ยไปสืบราชการที่เมืองเชียงขวาง ถ้าได้ราชการประการ
ใดให้บอกลงไปณกรุงเทพฯ ถ้าโปรดให้ไป จึงให้พระพนมสาร
นรินทร์ยกไปช่วยเจ้าเมืองเชียงขวาง พระพนมสารนรินทร์ก็ไม่พัง
พาท้าวเพี้ยไปหาเจ้าเมืองเชียงขวาง ข้าพเจ้าไม่ไว้ใจแก่ราชการ
จึงแต่งให้เพี้ยอินโยธา เพี้ยหลวงผ่านชมภู ขุนด่านนายไพร่ ๘ คน
ขึ้นไปสืบราชการณเมืองเชียงขวาง ๆ มีหนังสือมาว่า ฮ่อผู้เป็น
แม่ทัพเชื่อสั้นตะก่อปลัดทัพ ๓ คนชื่อว่าก่อลาย, ก่อเปา, ก่อจวง มี
กำลัง ๒,๐๐๐ เศษยกมาตีเมืองแถง เมืองอุไทย เมืองสบแอต
เมืองเชียงคอ เมืองซำใต้ เมืองซำเหนือ เมืองทุ่งเชียงคำแตก
ณวันเดือน ๘ อุตราสาธ แรมค่ำ ๑ ปีจอฉศก อุปฮาดเมืองเชียง
ขวางกับพระพนมสารนรินทร์ ยกทัพไปตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ ฮ่อยิง
อุปฮาดถูกปืนตายในที่รบ พระพนมสารนรินทร์ก็ยกกองทัพกลับมา
เมืองเชียงขวาง ณวันเดือนยี่ขึ้น ๒ ค่ำปีจอฉศก องเดดกญวน
มีกำลัง ๒,๐๐๐ เศษยกทัพมาแต่เมืองมาพร้อมกับเจ้าเมืองเชียงขวาง
ยกทัพไปทำสงครามกับฮ่อณทุ่งเชียงคำ เจ้าเมืองเชียงขวางถูกปืน
ตายในที่รบ ญวนก็ยกทัพกลับมาตั้งอยู่เมืองแสนคมแขวงเมืองญวน
ณวันเดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำปีจอฉศก เพี้ยลายมุก, เพี้ยเวียน, เพี้ยตง

หนีเก็บเฉลี่ยเอาเงินกับราษฎรเมืองเชียงขวาง ได้เงิน ๕ ชั่งม้า ๙ ม้า ไปยอมยกเมืองให้กับฮ่อ ๆ ก็ยกทัพมาอยู่ณเมืองเชียงขวาง พระพนมสารนริินทร์ก็กลับมาอยู่บ้านลำพันแขวงเมืองโพนพิไสย ฮ่อว่าจะตามเอาเชื้อสายเจ้าเมืองเชียงขวางและครอบครัวให้จงได้ ข้าพเจ้าไม่ไว้ใจแก่ราชการจึงแต่งให้ท้าวฝ้าย, ท้าวสุริยะ, ท้าวเพี้ยนายไพร่คุมลูกกระสุนดินดำเครื่องสาตราวุธขึ้นไปตั้งบ้องกันอยู่ปลายเขตต์แดน ณวันเสาร เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุญสัปตศก มีหนังสือมาว่าเพี้ยฝงนายครัวอาดวนตีเจ้าเมืองเชียงขวาง เพี้ยเชียงไต้, ท้าวเพี้ยเมืองเชียงขวางอพยบยกครอบครัวมาสู่พระบรมโพธิสมภารกำลังจะข้ามฟาก และว่าฮ่อจะยกทัพมาตั้งอยู่ที่บ้านนาแหนและนาหลวง ข้าพเจ้าจึงแต่งให้อุปฮาดเชียงเหนือ ท้าวเพี้ยนายไพร่คุมลูกกระสุนดินดำเครื่องสาตราวุธขึ้นไปเพิ่มเติมช่วยท้าวฝ้าย ท้าวสุริยะ บ้องกันรักษาเขตต์แดนอยู่ บอกมาณวันอังคารเดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯะ

บอกพระยามหาอำมาตย์

◎ พระยามหาอำมาตย์มีใบบอกลงมาฉะบับ ๑ ว่า เมื่อณวันอังคารเดือน ๗ แรม ๑๑ ค่ำปีกุญสัปตศก เจ้าเมืองโพนพิไสยมีใบบอกลงมาฉะบับ ๑ ว่า ได้แต่งให้ท้าวเพี้ยออกไปลาดตระเวนเขตต์แดนพบครอบครัวเมืองเชียงขวางแตกเข้ามาทางเมืองโพนพิไสย และ

หลวงเทเพนทร ซึ่งให้ไปหา ตัวพระพนมศรนรินทร ลงมา ยัง เมืองอุบล ราชธานี หลวงเทเพนทรบอกลงมาว่า พระพนมศรนรินทรบ่วยเบ็นไข้ อย่ลงมาหาได้ไม่ หลวงเทเพนทรพร้อมด้วยพระพิไสยสรเดช เจ้าอุปฮาดราชวงศ์ท้าวเพี้ยถามพระพนมสารนรินทร์ ให้การว่า เดิมมีตราพระราชสีห์โปรดขึ้นไปให้ไปติดตามครอบครัวตัวเลขณเมืองเชียงขวาง ที่สมัคลงมาทำราชการกับพระพนมศรนรินทร แจ้งอยู่ในท้องตราพระราชสีห์นั้นแล้ว พระพนมศรนรินทรไปถึงบ้านพันลำแขวงเมืองโพนพิไสยแต่ณบีระกาเบ็ญจศก เจ้าเมืองเชียงขวางน้า พระพนมศรนรินทรและเวียนกวาน กรมการเมืองเชียงขวาง ก็ส่งครอบครัวตัวเลขชายหญิง ๕๗ คนมาให้แก่พระพนมศรนรินทร แจ้งอยู่ในคำให้การพระพนมศรนรินทรนั้นแล้ว ครั้นณวันเดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ บีกุญสัปตศก ท้าวสุริยามาตยออกไปลาดตระเวนด่านเห็นกองทัพย่อตั้งอยู่ที่ริมเขาน้ำงึม เขตต์แดนเมืองพวน เมืองหนองคายใกล้ชิดติดกัน เห็นคนพวนทรงดำประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ แต่พวกย่อนั้นจะมีมากน้อยเท่าใดหาเห็นไม่ ได้บอกส่งคำให้การพระพนมศรนรินทรลงมาด้วยแล้ว บอกมาณวันเสารเดือน ๘ ขึ้นค่ำ บีกุญสัปตศก ฯะ

◎ พระพนมศรนรินทรนอกราชการให้การว่า มีท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ให้พระพนมศรนรินทรขึ้นไปติดตามครอบครัวตัวเลขณเมืองเชียงขวาง ที่สมัคทำราชการอยู่กับพระพนมศรนรินทร ก็ให้เจ้าเมือง กรมการ บอก จำนวน ครอบครัว ญาติพี่น้อง ของพระพนมศร

นรินทรลงไปณกรุงเทพฯ พระพนมศรนรินทรขึ้นมาถึงบ้านพันลำแขวงเมืองโพนพิไสยณเดือน ๕ ปีระกาเบ็ญจศก เจ้าเมืองเชียงขวางน้าพระพนมศรนรินทรมีน้ำใจส่งครอบครัวตัวเลขชายหญิง ๕๗ คนมาให้กับพระพนมศรนรินทร เจ้าเมืองกรมการเมืองหนองคาย เมืองโพนพิไสยก็ได้บอกจำนวนคนลงมาณกรุงเทพฯ ครั้งหนึ่งแล้ว ครั้นณวันพฤหัศบดีเดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำปีจอยังเป็นเบ็ญจศก เจ้าเมืองเชียงขวาง เวียนกวานกรมการมีหนังสือมาถึงพระพนมศรนรินทรฉะบับ ๑ ว่า ฮ่อข้าศึกยกลงมาตีบ้านเล็กเมืองน้อยแตกมาหลายเมืองกลัวว่ากองทัพฮ่อจะมาตีเมืองเชียงขวาง ให้พระพนมศรนริทรกับเจ้าเมืองเชียงขวางผู้น้าขึ้นมาช่วยรบฮ่อ ถ้ามีชัยชนะกองทัพฮ่อแล้วเจ้าเมืองเชียงขวางจะให้พระพนมศรนรินทรนำดอกไม้เงินทองลงมาทูลเกล้าฯ ถวายขอเป็นข้าขอบขันธสีมากรุงเทพฯ ถ้าไม่ชนะข้าศึกฮ่อก็ให้พระพนมศรนรินทรผู้หลานและเวียนกวานกรมการไพร่บ้าน พลเมืองลงไปเป็นข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวณกรุงเทพฯ ความแจ้งอยู่ในหนังสือเจ้าเมืองเชียงขวางนั้นแล้ว ครั้นณเดือน ๗ ปีจอฉศก พระพนมศรนรินทรกับไพร่มีชื่อ ๑๐ คนขึ้นไปถึงเมืองเชียงขวาง ท้าวคำคุณ ท้าวคำบาน บุตรเจ้าเมืองฆ้อหนีข้าศึกฮ่อมาอยู่ที่เมืองเชียงขวางแจ้งความแก่พระพนมศรนรินทรว่า เดิมฮ่อพวกนี้อยู่เมืองลาพรมแดนต่อกันกับเมืองฮ่อต่อกับเมืองญวน ฮ่อขอมาทำส่วยทองขึ้นทั้งสองเมือง ครั้นร่อนทองได้แล้ว พวกฮ่อ

พร้อมใจกันเอาทองคำไปจำหน่ายซื้อยาผีนสูบ ภาษีทองคำค้างหลายปี ไม่มีทองจะส่งแก่เจ้าเมืองลา จึงคบคิดกันตั้งเป็นกองโจรกองละ ๒,๐๐๐—๓,๐๐๐ บ้าง เที่ยวตีบ้านเล็กเมืองน้อยเก็บเอาแต่ทรัพยสงของ แต่พวกฮ่อเดียวนี้ตั้งค่ายอยู่เมืองซวน เจ้าเมืองหลวงพระบางให้พระยาปวรฐา พระยาเมืองขวา พระยาเมืองซ้าย กับท้าวคำเม้านายทัพนายกองยกออกไปรบกองทัพฮ่อข้าศึก ตั้งรักษาเขตต์แดนเมืองหลวงพระบางไว้ยังต่อสงครามกันอยู่ ท้าวคำบานแจ้งความกับพระพนมศรนริินทรดังนี้ ครั้นณวันพุธเดือน ๙ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีจอฉศก ฮ่อยกทัพมาอยู่เวียนเชียงคำเมืองขึ้นกับเมืองเชียงขวาง ท้าวเพี้ยเวียนเชียงคำเป็นใจเข้ากับฮ่อข้าศึก เจ้าเมืองเชียงขวางจึงแต่งให้อุปฮาดนายทัพนายกองยกออกไปรบกองทัพฮ่อข้าศึก อุปฮาดตายในที่รบ ฝ่ายกองทัพฮ่อเสียชันตก่อแม่ทัพกับพวกฮ่อล้มตายเป็นอันมาก ครั้นณวันเดือน ๓ เจ้าเมืองเชียงขวางเกณฑ์กำลังออกไปรบกองทัพฮ่อ เจ้าเมืองเชียงขวางเสียทีในกลางศึก พระพนมครนริินทร์จึงให้เจ้าชันตีผู้บุตรเจ้าเมืองเชียงขวาง กวาดครอบครัวญาติพี่น้องลงมาเป็นข้าขอบขันธสีมากรุงเทพ ฯ ครอบครัวข้ามฟากของมาเมืองหนองคายเมืองโพนพิไสยก็มีบ้าง ยังค้างอยู่ฟากของตะวันออกก็มีมาก ฮ่อข้าศึกก็เข้าเมืองเชียงขวางได้ พระพนมครนริินทรเห็นพวกฮ่อประมาณ ๒๐๐ เศษ สั้นคำให้การพระพนมครนริินทรแต่เท่านี้ บอกมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันเดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯะ

บอกพระศรีเสนาข้าหลวง

๏ ข้าพเจ้าพระศรีเสนาปลัดบัญชีกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวง พระศรีพิไชยสงครามปลัด พระภักดีราชยกกระบัตร พระมหาดไทย พระพิพิธณรงค์กรมการผู้อยู่รักษาเมืองพิไชย บอกมายังออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียนพณหัวเจ้าท่านสมุหนายกให้ทราบ

ด้วยอยู่ณวันเสารเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ บ๊กุญสัปตศก หลวงวิจารณ์เชิญท้องตราพระราชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นไปถึง พระศรีเสนาข้าหลวง พระปลัดกรมการผู้รักษาเมืองพิไชยใจความว่า ถ้าพระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองยกขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางแล้ว ถ้ามีใบบอกลงมาว่าย่อข้าศึกยังสู้รบติดพันเมืองหลวงพระบางยังไม่เลิกถอยไปกำหนดเดือน ๑๑ จะโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เจ้าพระยามหินทรศักดิดำรงกับพระยาพระหลวงในกรุงเทพมหานครยกขึ้นไปช่วยเมืองหลวงพระบาง จะไปพักรวมทัพอยู่ณเมืองพิไชย สะเบียงอาหารที่เมืองพิไชยจะหาพอจับจ่ายในราชการไม่ ให้พระศรีเสนาข้าหลวงกับพระปลัดกรมการเบิกเงินหลวงค่านาเมืองพิไชย เมืองอุตรดิฐ จำนวนบ๊จอณศกต่อเสนาให้สิ้นจำนวน ไว้จัดซื้อเข้าขึ้นฉางเมืองพิไชยให้พอจ่ายข้าหลวงไปมาสืบสวนกิจราชการและกองทัพ ๕,๐๐๐—๖,๐๐๐ คนในเดือน ๑ ก่อน ถ้าเงินเหลืออยู่ก็ให้พระศรีเสนาข้าหลวงพระปลัดกรมการเก็บรักษาไว้ ถ้ามีราชการมาประการใดจะให้จับจ่ายราชการต่อไป กับโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พระยา

ราชวรานุกูลวิบูลยภักดีพิริยะพาหะ ผู้ว่าที่เกษตราธิบดีมัตราชั้นมา
ถึงเสนาเมืองพิไชยฉะบับ ๑ พระศรีเสนาข้าหลวง พระปลัดกรมการ
ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมตามท้องตราพระราชสีห์ ซึ่งโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อมขึ้นไปทุกประการแล้ว พระศรีเสนาข้าหลวง พระ
ปลัดกรมการได้หาตัวขุนอินเมืองพิไชยมาเบิกเอาเงินหลวงค่านา
จำนวนปีจอฉศกร้อยชั่ง พระศรีเสนาข้าหลวง พระปลัดกรมการได้
ทำฎีกาประทับตราให้ขุนอินเสนาไว้เป็นสำคัญแล้ว พระศรีเสนา
ข้าหลวงได้ไปตรวจดูฉางเข้าเมืองพิไชย มีเข้าเปลือกคงฉางอยู่ ๑๒
เกวียน ฉางก็เล็กย่อมนัก บรรทุกเข้าได้แต่ ๓๐ เกวียนหาพอจ่ายราช
การไม่ พระศรีเสนาข้าหลวง พระปลัดกรมการปรึกษากันได้จ่ายเงิน
ซื้อเสาและไม้ขอนสักไม้ไผ่บ้าแฝกมุงหลังคาทำฉางขึ้นใหม่อีกหลัง ๑
ยาว ๗ วา กว้าง ๙ ศอก เดียวสูง ๕ ศอก ๕ ห้อง บรรทุกเข้าได้ ๗๐
เกวียน สิ้นเงินชั่ง ๑ ตำลึงฉางเดิมฉางทำใหม่เป็น ๒ หลัง บรรทุกเข้าได้
๑๐๐ เกวียน แล้วพระศรีเสนาข้าหลวง พระปลัดกรมการ เห็นว่า
เมืองขึ้นแก่เมืองพิไชย ราษฎรทำนาเต็มภาคภูมิได้ผลเมล็ดเข้ามาก
จึงได้จ่ายเงินให้เจ้าเมืองกรมการ จัดซื้อเข้าราคาเกวียนละ ๑๐ บาท
ตวงด้วยสัด ๒๖ ทนาน ให้เมืองลับแลเงิน ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึงเป็นเข้า
เปลือก ๓๐ เกวียน เมืองอุตรดิฐเงิน ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง เป็นเข้าเปลือก
๓๐ เกวียน เมืองทุ่งยั้งเงิน ๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง เป็นเข้าเปลือก ๓๐
เกวียน เมืองด่านนางพูนเงินชั่งห้าตำลึงเป็นเข้าเปลือก ๑๐ เกวียน

รวมเงินที่ซื้อเข้า ๑๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เป็นเข้าเปลือก ๑๐๐ เกวียน รวมเงินจำหน่ายซื้อเข้าและทำฉางสิ้นเงิน ๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง เงินยังเหลืออยู่ ๘๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง พระศรีเสนาข้าหลวงเก็บรักษาไว้ แต่เข้าที่จัดซื้อนั้นกำหนดให้ส่งเข้าขึ้นฉางเมืองพิไชยในเดือน ๙ ปีกุญสัปตศก ให้เสร็จ ถ้าพระยาพิไชย ฯ บอกข้อราชการเมืองหลวงพระบางลงมาว่า ยังข้าศึกสุรบเมืองหลวงพระบางยังไม่ถอยไป พระศรีเสนาข้าหลวง พระบัลดกรมการจะฉลองพระเดชพระคุณจัดซื้อเข้าจ่ายให้ทันราชการ ถ้าจัดซื้อเข้าจะสิ้นเงินหลวงไปมากน้อยเท่าใด ข้าพเจ้าจะบอกจำนวนเงินจำนวนเข้าลงมาให้ทราบครั้งหลัง ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด บอกมาณวันศุกรเดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำปีกุญสัปตศก ฯ

บอกพระศรีเสนาข้าหลวง

◎ ข้าพเจ้าพระศรีเสนา ปลัดบัญชีกรมมหาดไทยฝ่ายเหนือข้าหลวง เรียนมายังเจ้าคุณพระยาจ่าแสนยบดีศรีบริบาล เจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายพลำภังค์ ขอได้นำขึ้นกราบเรียน พณหัวเจ้าท่านสมุหนายกให้ทราบ ด้วยพระยาพิไชย ฯ ยกกองทัพขึ้นไปถึงบ้านน้ำหุ้งใต้เมืองหลวงพระบางทาง ๓ คืน มีหนังสือบอกนำต้นหนังสือข้อราชการเมืองหลวงพระบางฉะบับ ๑ หนังสือพระพลฉะบับ ๑ ให้เพี้ยพลเมืองน้ำปาดถือลงมาณกรุงเทพมหานคร เพี้ยพลกลับมาถึงน้ำปาด

บ่วยไข้มาไม่ได้ จึงแต่งให้หมื่นคำเมืองน้ำปาด รับต้นหนังสือบอกพระยาพิไชย ฯ ฉะบับ ๑ กับต้นหนังสือเมืองหลวงพระบาง ฉะบับ ๑ หนังสือพระพลฉะบับ ๑ ลงมาถึงเมืองพิไชย ข้าพเจ้ากับนายจ่าเขม้นสรยุทธยิ่งพร้อมกันได้ตรวจดูข้อราชการและต้นหนังสือพระยาพิไชย ฯ หนังสือเสนาบดีเมืองหลวงพระบาง หนังสือพระพลใจความต้องกันว่าพระพลกรมการเมืองพิไชยกับเจ้าสุริยะนายทัพนายกองเมืองน่านยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางณวันเดือน ๖ แรม ๗ ค่ำปีกุญสัปตศก พร้อมกันไปแจ้งความแก่เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชว่าจะขอยกกองทัพขึ้นไปพังราชการที่กองทัพพระยาเมืองขวา พระยาเมืองซ้าย พระยาเชียงเหนือ ท้าวคำเม้าซึ่งขึ้นไปตั้งอยู่เมืองยู เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชว่า กองทัพเมืองพิไชย เมืองน่านจะยกขึ้นไปยังหาควรไม่ จะแต่งให้เสนาบดีขึ้นไปสืบข้อราชการให้แน่ก่อน กองทัพเมืองพิไชย เมืองน่านให้รอพักอยู่เมืองหลวงพระบางครันณวันเดือน ๗ แรม ๔ ค่ำปีกุญสัปตศก ท้าวคำเม้าแต่งให้ทิดคำศุกเชียงคำพันลงมาแจ้งราชการณเมืองหลวงพระบางว่า เมื่อณวันเดือน ๖ แรม ๑๒ ค่ำปีกุญสัปตศก ท้าวคำเม้าสีสองเมือง แสนทิพหัวพันเมืองยู ยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองเวียนซ้าย ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำปีกุญสัปตศก ท้าวคำเม้านายทัพนายกองเข้าตีค่ายพวกฮ่อข้าศึกที่บ้านโทดแขวงเมืองพรวนแตก ๔ ค่าย ฮ่อข้าศึกตาย ๔๙ คน จับเป็นได้ ๒ คน ได้ม้า ๒๓ ม้า แล้วท้าวคำเม้าแต่งให้ลาวพวนไปสืบดู

กองทัพย่อที่แตกหนีไปพักอยู่ที่ไหน พวกลาวพวนกลับมาแจ้งความ
แก่ท้าวคำเม้าว่า พวกย่อข้าศึกประมาณ ๕๐ คน แตกหนีไปพักอยู่
บ้านลาดฮ้างแขวงเมืองพวน มีพวกลาวทรงดำที่เข้ากับพวกย่อ
ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ ครั้นณวันเดือน ๗ แรม ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก
พระยาเมืองซ้าย พระยาเชียงเหนือ มีหนังสือบอกมายังเสนาบดีเมือง
หลวงพระบางใจความว่า ณวันเดือน ๗ แรม ๒ ค่ำ ปีกุญสัปตศก
ท้าวคำเม้าสีสองเมือง ยกกองทัพเข้าตีย่อข้าศึกที่ตั้งอยู่บ้านนาตอ
ท้าวคำเม้าถูกปืนตายในที่รบ ที่เมืองพวนก็ขัดสนสะเบียงอาหาร ข้อ
ราชการแจ้งมาในหนังสือบอกพระยาพิไชย ฯ และต้นหนังสือบอก
พระพลและต้นหนังสือเสนาบดีเมืองหลวงพระบางนั้นแล้ว ครั้นจะ
ให้นายจ่าเขม้นสรยุทธยิ่งรอฟังบอกพระยาพิไชย ฯ เมื่อถึงเมืองหลวง
พระบางแล้วนั้นก็จะช้านัก ข้าพเจ้ากับพระปลัดกรมการ ได้มีหนังสือ
บอกนำต้นหนังสือพระยาพิไชย ฯ หนังสือพระพล หนังสือเสนาบดี
มอบให้นายจ่าเขม้นสรยุทธยิ่งข้าหลวง หลวงเทพกรมการเมืองพิไชย
นำข้อราชการลงมาแจ้งณกรุงเทพมหานครครั้งหนึ่งก่อน ถ้าพระยา
พิไชย ฯ ยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางแล้วจะมีหนังสือบอก
ลงมา และถ้าได้ข้อราชการประการใด ข้าพเจ้าจะบอกลงมาให้
ทราบต่อครั้งหลัง อนึ่งเมื่อณวันจันทรเดือน ๘ แรม ๙ ค่ำ ปีกุญ
สัปตศก เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้านครเมืองน่าน แต่งให้พระยา
วิเศษ ฯ ถือหนังสือและนำศุภอักษรกับแผนที่เมืองเชียงแสนลงมาณ

เมืองพิไชยใจความว่า เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่ เมืองเชียงราย ยกกองทัพ ๔,๐๐๐ เศษขึ้นไปขับไล่ปัญญายิงยอมพะม่าเงี้ยวเขิน และเผาบ้านเรือนพวกเมืองเชียงแสนเสีย พวกเมืองเชียงแสนยกครอบครัวแตกหนีไป พวกกองทัพก็กลับมาบ้านเมืองแล้ว แต่ทางเมืองหลวงพระบางนั้น เจ้านครเมืองน่านแต่งให้เจ้าสุริยะบุตรเขยคุมกองทัพสรรพไปด้วยเครื่องสาตราวุธ ๓๐๐ คน ยกขึ้นไปณเมืองหลวงพระบาง แล้วเกณฑ์ไว้กับเมืองน่านอีก ๒,๐๐๐ คน ถ้าเมืองหลวงพระบางบอกลงมาว่าฮ่อข้าศึกสู้รบแรงประการใด เจ้านครเมืองน่านจะแต่งให้ท้าวพระยาคุมกองทัพ ๒,๐๐๐ คนขึ้นไปช่วยเมืองหลวงพระบางต่อครั้งหลัง บัดนี้ข้าพเจ้าได้มอบศุภอักษรเมืองน่านกับแผนที่เมืองเชียงแสนให้นายจ่าเขมันสรยุทธยิงลงมาแจ้งราชการณกรุงเทพมหานครด้วยแล้ว บอกมาณวันศุกรเดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำปีกุญสัปตศก ฯ

บอกจมื่นทิพเสนา

◎ จมื่นทิพเสนามีใบบอกลงมาว่า ได้น้อมเกล้าถวายคำนับบังคมลาขึ้นไปถึงเมืองชนบท ณวันอาทิตยเดือน ๙ แรม ๖ ค่ำ ราชวงศมีหนังสือมาถึงอุปฮาตเมืองชนบทว่า ราชวงศคุมไพร่ ๓๐๕ คนไปถึงบ้านเชียงหวางแขวงเมืองหนองคายพร้อมกับพระยาประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคาย ตั้งเกลี้ยกล่อมครัวเมืองหนองคายให้เข้าอยู่ใน

TUDC 28/09/2563

บ้านในเมืองตามเดิม ราชวงศกับพระยาประทุมเทวาปรึกษาพร้อมกันให้เจ้าเมืองมหาสารคามตั้งอยู่บ้านท่าบ่อ ให้ราชวงศตั้งอยู่บ้านเวียงคุก ให้เจ้าเมืองขอนแก่นตั้งอยู่บ้านท่าเมืองหมี ให้เจ้าเมืองหนองคายตั้งอยู่เมืองหนองคาย ให้เมืองหนองลหารตั้งอยู่บ้านท่าหินงาม แต่กองทัพฮ่อนั้นตั้งอยู่เมืองเวียงจันท์ มีหนังสือใช้คนถือมาถึงเจ้าเมืองหนองคาย เจ้าเมืองหนองลหาร เจ้าเมืองมหาสารคาม ให้ยอมเข้ากับพวกฮ่อ แล้วจะยกไปรบเมืองไทยเมืองญวน ราชวงศได้ถามว่าพวกฮ่อมีกำลังมากน้อยเท่าใด คนถือหนังสือแจ้งว่าฮ่อมีอยู่ประมาณ ๓๐๐ คน ๔๐๐ คน แต่พวกลาวพวนลาวเวียงมีอยู่ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ อนึ่งตาแสงนายอำเภอบ้านเกินริงชันแขวงเมืองหนองคายตกอยู่ในกองทัพฮ่อส่งความมาว่า ให้พระยาประทุมเทวาพร้อมกันขึ้งน้ำของ ตาแสงจะล่อพวกฮ่อให้ลงแพมาให้พระยาประทุมเทวาฆ่าเสียให้สิ้น ครั้นเดือน ๙ แรม ๘ ค่ำ พระยามหาอำมาตย์มีหนังสือมาเกณฑ์คนเมืองชนบท ๕๐๐ คน เกณฑ์คนในเมืองชนบทรวมเป็นคน ๘๐๕ คน ได้ส่งต้นหนังสือราชวงศลงมาด้วยแล้ว จมื่นทิพเสนาได้น้อมเกล้าถวายคำนับบังคมลาจากเมืองชนบท ณวันพุธเดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีกุญสัปตศก บอกมา ณวันอังคารเดือน ๙ แรม ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯ

บอกเมืองนครราชสีมา

◎ ณวันเดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระยานครราชสีมากรมการมีใบบอกลงมาฉะบับ ๑ ว่า ขุนหาญหักศึกออกไปสืบราชการ ถือหนังสือพระยาประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายฉะบับ ๑ ว่า พระพิทักษเขตต์ขันธ์เจ้าเมืองหนองหาร ให้ท้าวเพี้ยคุมไพร่ ๑๐๐ คนไปเข้ากองทัพราชบุตรเมืองหนองคาย ยกข้ามน้ำของไปถึงบ้านปากทางริมเมืองเวียงจันท์ ณวันเดือน ๘ แรม ๔ ค่ำ พบกองทัพย่อยกมา ๒,๐๐๐ เศษ ราชวงศ ราชบุตร เมืองหนองคาย เห็นกำลังข้าศึกมากก็ข้ามของกลับมาเมืองหนองคาย ไพร่พลเมือง ๆ หนองคายเห็นราชวงศราชบุตรข้ามกลับมาก็พาครอบครัวเข้าบ่าดงไป ราชวงศ ราชบุตรก็ยกทัพตามมาถึงห้วยหลวง สกัดกั้นครัวไว้มิให้ระส่ำระสาย พระยาประทุมเทวาไปอยู่เมืองอุบลราชธานีที่พระยามหาอำมาตย์ เกณฑ์คน ๕,๐๐๐ คนให้พระยาประทุมเทวา ๆ ยกขึ้นไปถึงห้วยหลวง พบราชวงศราชบุตรก็ช่วยกันรวบรวมครอบครัว พระยานครราชสีมาจึงให้พระพรหมภักดียกกระบัตร พระพลคุมไพร่ ๕๐๐ คนสรรพไปด้วยเครื่องสาตราวุธกระสุนดินดำ ยกออกไปเมืองหนองคายแต่ณวันเดือน ๙ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระยานครราชสีมากรมการยังเกณฑ์ไพร่พลให้ได้ ๕,๐๐๐ คน สรรพไปด้วยเครื่องสาตราวุธกระสุนดินดำสะเบียงอาหาร กำหนดจะได้ยกตามพระพรหมภักดียกกระบัตรออกไปณวันเดือน ๙ ขึ้น ๔ ค่ำ บอกมาณวันเดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำปีกุญสัปตศก ฯ

บอกเมืองสระบุรี

◎ พระสยามลาวบดีปลัด หลวงยกกระบัตรกรมการเมืองสระบุรี บอกลงมา ๒ ฉะบับ ๆ ๑ ว่า เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี เชิญท้องตราขึ้นไปถึงณวันเสารเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ได้ทราบความตามท้องตราแล้วทำทำเนียบรับเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ ที่ท่าหาดพระยาทศ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ว่าเป็นที่คับแคบช้าง โค, ต่าง จะเดิรรับบรรทุกขึ้นกระสุนดินดำก็ติดไร่นาราษฎร จึงให้ตั้งทำเนียบพักที่ริมวัดบ้านอ้อยข้างเหนือ เป็นที่กว้างขวาง ช้าง, โค ต่างเดิรได้โดยสะดวก จัดที่พระอุโบสถศาลาไว้ขึ้นและกระสุนดินดำเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานคุมเรือกลไฟลากเรือบรรทุกขึ้นบัคตันถังดินขึ้นไปถึงบ้านอ้อยพร้อมกัน ณวันเดือน ๑๐ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ได้ขนขึ้นกระสุนดินดำขึ้นไว้ที่พระอุโบสถและศาลาเสร็จแล้วเกณฑ์หลวง ขุนหมื่นตัวเลขพิทักษ์รักษาอยู่ แล้วให้พระรัตนากาศจัดโคต่างและขุนหมื่นตัวเลข ๑๐๐ คน ประจำอยู่ที่เจ้าพระยาพิพัฒน์ รับพระราชทานตามสมควร อนึ่งว่าขุนนครนายอำเภอนำหนังสือบอกจมื่นทิพเสนาฉะบับ ๑ หลวงมหาดไทยเมืองนครราชสีมาฉะบับ ๑ กับต้นหนังสือ ๒ ฉะบับแจ้งอยู่ในบอกจมื่นทิพเสนาและต้นหนังสือนั้นแล้ว จึงให้ขุนรองผู้ดาษถือลงมาแจ้งราชการณกรุงเทพฯ บอกมาณวันศุกร เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก. ฯะ

บอกพระยามหาอำมาตย์

◎ พระยามหาอำมาตย์บอกลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันอาทิตย เดือน ๑๒ ขึ้น ๓ ค่ำ ฉะบับ ๑ ว่า มีตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ขึ้นไป ให้เร่งยกไปตีกองทัพฮ่อให้แตกไปโดยเร็วนั้น พระราชอาชญาเบ็นล้นเกล้า ฯ เมื่อยกไปจากเมืองอุบลราชธานีฝนตกชุกชุมมากหนทางเบ็นหล่มเบ็นโคลนต้องข้ามห้วยคลองหลายแห่งหลายตำบลจึงเดิรทัพช้าอยู่ ครั้นยกขึ้นไปถึงเมืองหนองคายจะยกข้ามโขงต่อไป เรือที่เมืองหนองคายราษฎรเอาไปเสียบ้าง อ้ายฮ่อเอาไปเสียบ้าง จึงแต่งให้คนลงไปเอาเรือที่เมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร ระยะทางถึง ๑๕ วันจึงช้า แล้วแต่งให้คนไปลักตัดเรือที่ค่ายอ้ายฮ่อได้หลาย ๑๐ ลำ กับบอกลงมาครั้งก่อนว่า ได้แต่งให้เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ พระยาไชยสุนทรเจ้าเมืองกาฬสินธุ์ หลวงปลัดเมืองประโคนไชย คุมคนนายไพร่ยกข้ามโขงไปตั้งที่บ้านถีนแก้วตำบล ๑ บ้านโพนทานาลาวตำบล ๑ ครั้นณวันพุธเดือน ๑๐ แรม ๑๕ ค่ำ แต่งให้หลวงเทเพนทร หลวงจ่าเมือง ๆ สระบุรีคุมคนนายไพร่ ๗๐๐ เศษ มีเครื่องสาตราวุธครบมือ ยกไปตั้งที่ทางรวมบ้านโพนทานาลาวตำบล ๑ ให้พระพรหมภักดียกกระบัตรคุมท้าวเพี้ยนายไพร่ยกไปตั้งที่ด้านเหนือเมืองเวียงจันท์ตำบลหนึ่ง พระภักดีศรีขันธเสมา เจ้าเมืองพิมาย หลวงปลัด คุมกองทัพเมืองนครราชสีมาไปตั้งด้านหลังเมืองเวียงจันท์ตำบล ๑ ครั้นณวันพฤหัศบดีเดือน ๑๑ ขึ้นค่ำ ๑ เวลาเช้า

โมง ๑ พระยามหาอำมาตย์คุมคนนายไพร่ลงเรือยกขึ้นไปถึงหน้าค่าย อ้ายฮ่อวัดจันอ้ายฮ่ออยู่บนตลิ่งเอาปืนยิงกราดลงมา พระยามหาอำมาตย์ให้เอาปืนหน้าเรือยิง โต้ตอบกันอยู่ ๑๗ นัด ๑๘ นัด อ้ายฮ่อถอยไปด้านใต้ กองทัพพระพิมายตีด้านเข้ามา พระยามหาอำมาตย์จึงได้จอดเรือเข้า ให้นายทัพนายกองคุมไพร่ยกขึ้นไปยิงสู้รบกันกับอ้ายฮ่อจนเวลาเช้า ๕ โมงเศษ อ้ายฮ่อหนีเข้าค่าย อ้ายฮ่อเอาปืนขึ้นบนหลังคาโรงบ้าง หอคอยบ้างยิงโต้ตอบออกมา พระพรหมภักดียกกระบัตรเมืองนครราชสีมา พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคาม คุมไพร่ยกเข้าตีค่ายอ้ายฮ่อบ้านศรีถานแตก อ้ายฮ่อข้ามน้ำถอยมาเข้าค่ายวัดจัน พระยานครราชสีมาคุมไพร่ไปถึงเอาปืนยิงระดมอ้ายฮ่อที่อยู่บนหลังคาบนหอคอยอ้ายฮ่อ ยิงโต้ตอบกันอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ. พระยามหาอำมาตย์กับนายทัพนายกองพร้อมกันคุมไพร่แหกค่ายอ้ายฮ่อเข้าไปได้เอาไฟจุดเรือนเผาค่าย อ้ายฮ่อตายอยู่ในไฟบ้างในที่รบบ้าง จับได้อ้ายกวานทรายฮ่อเป็นน้องลิวศรีโก๋นายทัพคน ๑ ไพร่ ๒๕ คน รวม ๒๖ คน แต่ลิวศรีโก๋นายทัพที่ ๑ ลิสิโปที่ ๒ ถูกปืนตายในที่รบทั้ง ๒ คน อ้ายฮ่อพากันหนีเข้าไปในโบสถ์วัดจัน อ้ายฮ่อขึ้นหลังคาโบสถ์เอาปืนยิงกราดลงมา ถูกไพร่เมืองนครราชสีมาตายบ้าง พวกลาวตาย ๘ คน พอเพลาพลบค่ำพระยามหาอำมาตย์ให้พระยานครราชสีมา นายทัพนายกองตั้งค่ายล้อมค่ายอ้ายฮ่อ ครั้นเวลาดึก ๘ ทุ่มเศษฝนตกมาก อ้ายฮ่อ

ตีหักผ่าออกทางด้านหลัง อ้ายฮ่อประมาณ ๑๐๐ เศษแหกหนีไปได้ พระยามหาอำมาตย์ให้พระยาประทุมเทวา นายทัพนายกอง คุมไพร่ยกติดตามอ้ายฮ่อไป ถ้าพระยาประทุมเทวากลับมาแจ้งความว่าอ้ายฮ่อไปตั้งอยู่ที่ใดตำบลใดจึงจะบอกลงมาครั้งหลัง บอกมาณวันจันทร เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำปีกุญสัปตศก ฯะ

บอกพระยามหาอำมาตย์

๏ พระยามหาอำมาตย์ข้าหลวง บอกลงมาถึงกรุงเทพฯ ณวันเสาร์เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีกุญสัปตศกฉะบับ ๑ ว่าได้แต่งให้พระเจริญราชเดช เจ้าเมืองมหาสารคามคุมไพร่ ๒๐๐ คน พระพิทักษ์เขตต์ขันธ์ เจ้าเมืองหนองลหารคุมไพร่ ๒๐๐ คน ราชวงศ์เมืองขอนแก่นคุมไพร่ ๒๐๐ คน นายทัพนายกองแยกกันออกติดตามอ้ายฮ่อที่หนีไป นายทัพนายกองทันอ้ายฮ่อพวกละ ๒๐ คน บ้าง ๓๐ คนบ้าง ฆ่าอ้ายฮ่อตายพวกละ ๗ คน พวกละ ๘ คน จับเป็นได้พวกละ ๒ คน พวกละ ๓ คน อ้ายฮ่อแตกหนีเข้าป่าดงไป จึงแต่งให้พระยาประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายกอง ๑ พระวิศโยดมเจ้าเมืองกระมท่าใสกอง ๑ อุปฮาตเมืองหนองหารคุมไพร่ ๒๐๐ คน กับท้าวเพี้ยคุมนายไพร่พวกละ ๕๐ คน พวกละ ๖๐ คนเที่ยวค้นหาตามป่าดงพบอ้ายฮ่อพวกละ ๒ คน พวกละ ๓ คน พระยาประทุมเทวา พระวิศโยดม อุปฮาต ท้าวเพี้ยไพร่เอา

ปืนยิงอ้ายฮ่อตายหลายสิบคน อ้ายฮ่อเหลือตายหนีไปประมาณ ๔๐ เศษ อ้ายฮ่อเดิรทางสามคืนถึงค่ายบ้านโพนทานาเพล่า อ้ายฮ่อเข้าไปอยู่ในค่ายบ้านโพนทานาเพล่าเดิมประมาณ ๑๐๐ เศษ เจ้าพรมเทวาเมืองอุบล พระยาไชยสุนทรเมืองกาฬสินธุ์ หลวงปลัดเมืองประโคนไชย นายไพร่ซึ่งแต่งให้ไปวกหลังสังกัดอยู่นั้น ได้รบกับอ้ายฮ่อที่ค่ายบ้านโพนทานาเพล่า สู้รบกันที่ค่ายได้ ๒ วัน ครั้นณวันพฤหัศบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก เวลากลางคืนประมาณ ๒ ยามเศษ อ้ายฮ่อแตกออกจากค่ายบ้านโพนทานาเพล่าหนีไป พระยามหาอำมาตย์ได้ให้ราชวงศ์เมืองกาฬสินธุ์ ให้ราชบุตรเมืองยะโคธร ให้ราชวงศ์เมืองสกลนคร อุปฮาดเมืองท่าอุเทน คุมไพร่กับพวกบ้านน้ำงึมนำนายทัพนายกองคุมไพร่ไปสกัดทางบ้านโฉมกีกอง ๑ ทางบ้านซวนเมืองภุกกอง ๑ ทางบ้านท่าเรือนำเงียบกอง ๑ ทางบ้านท่าโถมน้ำชันกอง ๑ ทางจะไปเมืองพวน ๔ กอง ห่างกับค่ายบ้านโพนทาแห่งละคืน ๑ บ้าง ๒ คืนบ้าง ทางบ้านสามหมื่นเมืองเพ็องจะไปเมืองหลวงพระบางกอง ๑ ทางบ้านนาซายจะไปเมืองซุยกอง ๑ นายทัพนายกองฆ่าอ้ายฮ่อตายในค่ายบ้าง กองซำรานายไพร่จับอ้ายฮ่อได้บ้าง ฆ่าอ้ายฮ่อตายบ้างรวมกัน ๔๙๐ คน เศษ จับเป็นอ้ายฮ่อได้ที่ถูกอาวุธบ่วย ๔๐ คน ไม่ถูกอาวุธ ๑๒ คน รวม ๕๒ คน แต่อ้ายฮ่อซึ่งถูกอาวุธบ่วยนั้นนายทัพนายกองฆ่าเสีย อ้ายฮ่อเหลืออยู่หนีไปประมาณ ๙ คน ๑๐ คน กองสังกัดทางยังติดตามต่อไป นายทัพ

นายกองได้เครื่องสาตราวุธอ้ายฮ่อไว้ เป็นขันหามแล่น ๕ บอก เป็นขันคาบชุดใหญ่ ๓๐ บอก เป็นอย่างขันจีนเล็ก ๕๐ บอก รวม ๘๐ บอก เป็นขันคาบศิลา ๕๐ บอก รวม ๑๓๕ บอก เป็นหอก ๕๐ เป็นดาบ ๕๓ เป็นเหลา ๗๐ เป็นมีดเหน็บ ๗๕ กับม้าผู้เมียใหญ่น้อย ๑๐๐ เศษ ม้าต้องอาวุธบ่วย ๖๓ ม้า พระยามหาอำมาตย์ เอาขันหามแล่น ๕ บอกรักษาไว้ แต่ขันคาบศิลา ขันคาบชุด หอกดาบ เหลามีดเหน็บ กับม้าผู้เมียนั้น พระยามหาอำมาตย์แจกให้เป็นบำเหน็จนายทัพนายกองไปทุกคน ซึ่งอ้ายฮ่อยกกองทัพล่วงเขตต์แดนมาตั้งค่ายอยู่ที่วัดจันในเมืองเวียงจันท์เก่าตำบล ๑ ที่บ้านสิถารตำบล ๑ ที่บ้านโพนทานาเพล่าตำบล ๑ รวม ๓ ตำบล ในเขตต์แดนเมืองหนองคาย พระยามหาอำมาตย์กับนายทัพนายกองได้ระดมตีอ้ายฮ่อแตกฆ่าอ้ายฮ่อตายเสร็จทั้ง ๓ ตำบลแล้ว ได้ให้ราชวงศ์เมืองหนองคายคุมนายไพร่ ๔๐๐ คน ไปขัดทัพอยู่เขาหอมเขตต์แดนเมืองพวนกับเมืองหนองคายต่อกันกอง ๑ ให้พระวิศโยดมเมืองขันเมืองหนองคายคุมไพร่ ๒๐๐ คน ไปขัดทัพทางสามหมื่นเมืองเพ็องพรมแดนเมืองพวนกับเมืองหนองคายต่อกันกอง ๑ ให้พระวิชิตพงศาวิไสย เมืองขันเมืองหนองคายคุมไพร่ ๒๐๐ คน ไปขัดทัพทางหินกนาพรมแดนเมืองพวนกับเมืองหนองคายต่อกันกอง ๑ รวม ๓ กอง เป็นคนนายไพร่ ๘๐๐ คน แต่เขาหอมไกลกับเมืองหนองคายทางเดิร ๕ คืน พระยามหาอำมาตย์แต่งให้ราชวงศ์เมืองไชยบุรีคุมนายไพร่ ๘๐๐ คน ไปขัดทัพอยู่ที่ทาง

คำเกิดคำมอน พรมแดนเมืองไชยบุรีกับเมืองพวนต่อกันกอง ๑ ราชวงศ์ เมืองโพนพิไสยคุมไพร่ ๒๕๐ คน ไปขัดทัพอยู่ที่ทางบ้านซวนเมืองฦก พรมแดนเมืองโพนพิไสยกับเมืองพวนต่อกันกอง ๑ แล้วได้แต่งให้นายไพร่พวกละ ๔ คน ๕ คน ไปสืบข้อราชการ ถ้าไปสืบราชการกลับมาได้ความประการใด จึงจะบอกมาให้ทราบครั้งหลัง บอกมาณวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯะ

บอกเจ้าพระยาภูธราภัย

◎ เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายก บอกให้นายเขียวนายเรือกลไฟประภารประภาถือลงมาถึงกรุงเทพฯ ณวันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ๒ ฉะบับๆ ๑ ว่าขึ้นไปถึงเมืองพระพิษณุโลก ณวันศุกร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระยาพิษณุโลกแจ้งความว่า ได้แต่งให้พระนครไทยคุมไพร่ ๑๕๐ คน ท้าวขัติยคุมไพร่ ๒๐๐ คน อุปฮาตเมืองด่านซ้ายคุมไพร่ ๑๐๐ คน รวม ๔๕๐ คน ยกขึ้นไปรักษาเมืองแก่นท้าว ให้หลวงพิทักษ์มนตรีหลวงศรีราชโกษา เมืองพระพิษณุโลกคุมไพร่ ๓๐ คน ยกขึ้นไปรักษาเมืองด่านซ้าย กับได้เบิกเงินค่านาจัดซื้อเข้าเปลือกในแขวงเมืองพระพิษณุโลกได้เข้าเปลือก ๑๓๙ เกวียน ส้นเงิน ๒๒ ชั่ง ๗ ตำลึงกึ่ง เข้าเดิมคงฉางมีอยู่ ๘ เกวียน เข้าราษฎรถวาย ๕ เกวียน

รวมเบ็นเข้า ๑๕๒ เกวียน ได้แต่งคนคุมเรือบรรทุกเข้าขึ้นไปส่ง
เมืองพิไชย ๒๐ เกวียน สีซ้อมเบ็นเข้าสารจ่ายราชการ และส่ง
เมืองพิไชยสิ้นเข้าเปลือก ๒๗ เกวียน ๔๐ สัด ได้เข้าสาร ๑๓ เกวียน
๘๔ ถัง เจ้าพระยาภูธราภัยได้ให้พระยาพิษณุโลกแต่งคนคุมเรือ
บรรทุกเข้าขึ้นไปส่งเมืองพิไชย กับเจ้าพระยาภูธราภัยเห็นว่าที่เมือง
ปากเหือง เมืองแก่นท้าวผู้คนขึ้นไปอยู่มาก เกลือกจะขัดสะเบียง
อาหาร ได้สืบถามได้ความว่าเข้าเปลือกในแขวงเมืองนครไทย
เมืองด่านซ้าย เมืองภูกรัง เมืองเลย เมืองนครชุมมีอยู่บ้าง จึง
ให้หลวงพลเมืองพิษณุโลกคุมเงินค่านา ๑๕ ชั่งขึ้นไปจ่ายให้เจ้าเมือง
กรมการจัดซื้อเมืองด่านซ้ายเงิน ๓ ชั่ง เมืองนครไทย เมืองนครชุม
เงิน ๕ ชั่ง เมืองภูกรังเงิน ๒ ชั่ง เมืองเลย เมืองแก่นท้าวเงิน
๕ ชั่ง รวมเงิน ๑๕ ชั่ง ให้ขนลำเลียงขึ้นไปส่งเมืองปากเหือง
เมืองแก่นท้าว ให้พอจ่ายราชการ กับได้มีตราให้หลวงพลเมือง
พิษณุโลกขึ้นไปกำชับพระยาเพ็ชรบูรณ์กำชับพระยกกระบัตรเมืองพิไชย
ให้รักษาเมืองปากเหือง เมืองแก่นท้าวไว้ให้มั่นคง ถ้าขัดสะเบียง
อาหารให้บอกลงมาเมืองพิไชย กับให้แต่งคนไปสืบราชการเมือง

หนองคายด้วย หลวงพลได้ยกไปจากเมืองพิษณุโลก ณวันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๑๐ ค่ำบีกุญสัปตศก เจ้าพระยาภูธราภัย พักรอนายทัพนายกองอยู่ที่เมืองพิษณุโลก ๓ วัน ณวันอังคารเดือน ๑๑ แรม ๑๒ ค่ำ ยกจากเมืองพิษณุโลกไปเมืองพิไชย ถ้าหลวงพลกลับมาได้ความประการใดจึงจะบอกมาครั้งหลัง

ฉะบับ ๑ ว่าขึ้นไปเมืองพิไชย ณวันพุธเดือน ๑๑ แรม ๙๓ ค่ำ บีกุญสัปตศก พระยาสุโขไทยให้พระสิขมารังเจ้าเมืองศรีสำโรงคุมขุนหมื่น คุมไพร่ ๙๐๐ คน, พระยาพิจิตร หลวงปลัดคุมขุนหมื่นไพร่ ๒๐๐ คน ไปถึงเมืองพิไชย พระยาเทพประชุนเจ้าอินทรวิไชยยานน เจ้านครเชียงใหม่ เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าเมืองนครน่าน เจ้าพรมมารพิพงศธาดา เจ้านครลำปาง เจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจ เจ้านครลำพูน พระยาแพร่แต่งให้แสนท้าวพระยาลาวมาพังราชการที่เมืองพิไชย เจ้าพระยาภูธราภัยได้มีหนังสือชี้แจงการไปยังพระยาเทพประชุน เจ้าอินทรวิไชยยานน เจ้าอนันตวรฤทธิเดช เจ้าพรมมารพิพงศธาดา เจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจ พระยาแพร่ให้ทราบ กับได้ให้กรมการเมืองพิไชยขึ้นไปเอาพระศรีอัคหาดเจ้าเมืองปากเหืองลงมาเมืองพิไชย ครั้นณวันศุกรเดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๑ นายทัพนายกองขึ้นไปถึงเมืองพิไชยพร้อมกัน พระไชยบูนปลัดนำหนังสือพระนครไทยมาแจ้ง ๒ ฉะบับ ฉะบับ ๑ ว่าเป็นความเก่า ว่าย่อยกมาตีเมืองปากเหือง จับบุตรภรรยา

ราชวงศ์กับราษฎรไป ย่อแม่ทัพใหญ่ชื่อเจ้าพ้าหลวง ตั้งอยู่เมือง
เชียงขวาง แต่บุตรเจ้าพ้าหลวงเป็นทัพหน้า มาตั้งอยู่เมือง
เวียงจันเกา คน ๕๐๐ คน

ฉะบับ ๑ ว่า พระยามหาอำมาตย์คุมไพร่หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกยกไปตีทัพย่อที่เมืองเวียงจันท์ เมื่อณวันเดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ ย่อแตกหนีไป พระศรีวรราชกับนายทัพนายกองออกก้าวสกัดย่อหาได้ไม่ ความแจ้งอยู่ในหนังสือพระนครไทยแล้ว กับเจ้าพระยาภูธราภัยได้มีหนังสือไปเร่งกองทัพหัวเมืองให้ยกขึ้นไปเมืองพิไชยโดยเร็ว แล้วได้ให้พระสุริยภักดีคุมนายราชกิจหลวงปลัดเมืองพิจิตร พระณรงค์เจ้าเมืองพูม หลวงปลัดเมืองสิง หลวงเทพอาญาเมืองอุไทย ขุนหมื่นไพร่ ๒,๗๕๐ คน เชิญกระแสพระราชดำริขึ้นไปชี้แจงกับพระยาพิไชย และเจ้าเมืองหลวงพระบาง และเจ้าอุปราชเจ้าราชสัมพันธวงศ์ และสืบพังข้อราชการทางเมืองหลวงพระบางทางเมืองหนองคายให้ได้ความว่า ย่อยกมาตั้งอยู่ตำบลใด คนเท่าใดให้ได้ความเป็นแน่ ให้พระยาพระกฤษ หลวงขุนหมื่นนายไพร่ ๑๐๐ คน ยกขึ้นไปตรวจทัพที่เมืองแก่นท้าว เมืองปากเหืองสืบสวนพังการทางเมืองหนองคาย กำหนดพระสุริยภักดี พระยาพระกฤษจะได้ยกจากเมืองพิไชย ณวันพุธเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ แต่เจ้าพระยาภูธราภัยจะพักอยู่จัดสะเบียงอาหารส่งไปขึ้นฉางเมืองน้ำปาดให้พอจ่ายกองทัพ ทุกวันนี้ทางที่จะเดินกองทัพน้ำก็ยังไม่แห้ง กว่าจะจัดการ

ที่เมืองพิไชยเรียบร้อย และคอยกองทัพหัวเมืองมาพร้อมกันเห็นจะเดิรกองทัพใหญ่ได้ เจ้าพระยาภูธราภัยจึงจะยกกองทัพไปทางเมืองน้ำปาดไปตั้งอยู่ปากลายก่อน จะได้คิดราชการเมืองหลวงพระบางควรจะจัดกองทัพข้ามน้ำของไปตั้งอยู่เมืองกาสีกอง ๑ ถ้าราชการผันแปรประการใดจะได้คิดการต่อไป กับได้จัดเงินค่านาเมืองพิไชย ๒๕ ชั่ง ให้พระยาสุโขไทยจัดซื้อเข้าในแขวงเมืองสุโขไทยขนมาส่งที่เมืองพิไชย ๆ ก็ไม่มีผู้ดูแลการบ้านเมือง พระปลัดก็แก่ชราขอรับพระราชทานพระศรีเสนาไว้รักษาเมืองพิไชย กับให้พระยาสวรรคโลกมาช่วยพระศรีเสนานาย ๑ ถ้าพระยาสุโขไทยซื้อเข้าเกวียนละเท่าใดขนส่งมาเท่าใด จะบอกมาให้ทราบครั้งหลัง บอกมาณวันเสาร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๒ ค่ำ บีกุญสัปตศก ฯ

บอกพระยามหาอำมาตย

◎ หนังสือ พระยามหาอำมาตยาธิบดี ฯ มายังพระยาศรีสิงหเทพปรีวีเคานซิล ได้นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ได้ทรงทำราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยข้าพเจ้าได้บอกลงมาครั้งก่อนว่า อ้ายฮ่อยกกองทัพล่วงเขตต์แดนเข้ามาตั้งค่ายที่วัดจันในเวียงจันท์เก่าตำบลหนึ่ง บ้านสีถานตำบลหนึ่ง บ้านโพนทานาเลาตำบลหนึ่ง ในเขตต์แดนเมืองหนองคาย ๓ ตำบลนั้น ข้าพเจ้ากับนายทัพนายกองได้ระดมตีอ้ายฮ่อแตก ฆ่าอ้ายฮ่อตายเสร็จทั้ง ๓ ตำบล แจ้งอยู่ในบอกครั้งก่อน

นั้นแล้ว ข้าพเจ้าแต่งนายทัพนายกองให้คุมไพร่ไปวกหลังสังกัดทางซึ่งอ้ายฮ่อจะหนีจากค่ายไปทางเมืองพวน ๔ กองนั้น กลับมาแจงขอราชการตอขาพเจาวา อ้ายฮ่อที่แตกหนีออกจากค่ายบ้านโพนทานาเลาไปนั้น กองทัพกองสังกัดทางฆ่าอ้ายฮ่อตายบ้างจับเป็นได้บ้าง ซึ่งอ้ายฮ่อจะหนีล่วงทางกลับไปเมืองพวนนั้นไม่มีเมื่ออ้ายฮ่อหนีไปนั้นหามีสะเบียงไปไม่ ด้วยทางกันดารเป็นช่องเขาเดิรล่วงทาง ๑๕ วันจึงถึงแขวงเมืองพวน อ้ายฮ่อจึงจะหาสะเบียงได้แล้วนายทัพนายกองจับได้คนสบแอด เชียงค้อกับเด็กพวกบ้านโฉมดีที่ลิวสิโกกับนายทหารพวกอ้ายฮ่อจับเอามาไว้ใช้สอยเอามาถามปากคำสอบกันให้การถูกต้องกัน ว่าอ้ายลิวสิโกเป็นนายใหญ่ที่ ๑ ซันซิแยสับโก โกเลง โกเปา เป็นนายรองอยู่ค่ายวัดจัน ภาหลงโกนายใหญ่ยีโก สุโก ยันสับโก ปากซันโกอยู่ค่ายบ้านสีถาน มกสิโกเป็นนายใหญ่โกเฮง โกจอ ไปซิแยเป็นนายรองอยู่ค่ายบ้านโพนทานาเลา ว่าถูกปืนตายในที่รบสิ้นทั้งนั้น ครั้นณวันศุกรเดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระณรงควิชิต เจ้ากรมพระตำรวจในพระราชวังบวรสถานมงคล เชิญตราพระราชสีหกับคุมปืนสไนเดอโหล ๑ ปืนอินพัน ๒ โหล ปืศตัน ๓,๒๐๐ แก๊บชะนวน ๖,๐๐๐ ลูกกระสุน ๔,๔๐๐ ดินดำหนัก ๖๐ ชั่งขึ้นไปพระราชทานให้ข้าพเจ้าไว้สำหรับราชการนั้น ข้าพเจ้าทราบตามท้องตราซึ่งโปรดเกล้า ฯ ทุกประการแล้ว ข้าพเจ้าได้รับปืนลูกกระสุนดินดำ แก๊บไว้ตามซึ่งมีขึ้นไปในท้องตราครบตามจำนวนแล้ว

ครั้นณวันพุธเดือน ๑๑ แรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก เพี้ยแก้ว เพี้ย
ซานน บ้านนาขม ที่ข้าพเจ้าแต่งให้ไปสืบข้อราชการทางเมืองพวน
กลับมาแจ้งความว่า เพี้ยแก้ว เพี้ยซานนไปถึงเมืองพวน อ้ายฮ่อ
ตั้งค่ายอยู่ที่ลาดรองมีฮ่อประมาณ ๘๐ คน ค่ายเมืองเชียงขวางมี
ฮ่ออยู่ประมาณ ๓๐ คน ค่ายบ้านแวนมีฮ่ออยู่ประมาณ ๖๐ คน
ค่ายเมืองเคิงมีฮ่ออยู่ประมาณ ๕๐ คน ค่ายลาดบวกมีฮ่อประมาณ
๔๐ คน ค่ายทุ่งเชียงคำมีฮ่อประมาณ ๑๑๐ คน ค่ายเมืองแสนมี
ฮ่อประมาณ ๓๐๐ คน รวม ๗ ค่ายเป็น ๖๗๐ คน อ้ายฮ่อพูดกันว่า
จะยกไปตีเมืองหลวงพระบาง จะไปวันใดหามีกำหนดไม่ ข้าพเจ้า
ได้มีหนังสือบอกไปถึงพระยาพิไชย ฯ ที่เมืองหลวงพระบาง แจ้งข้อ
ราชการทางเมืองหนองคาย เมืองพวนด้วยแล้ว แต่พระณรงควิชิต
ป่วยเป็นไข้ให้เมื่อยขัดในข้อจะอยู่รับราชการไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงให้
พระณรงควิชิตคุมอ้ายฮ่อกับขึ้นหอกดาบ ธงและม้าซึ่งได้มาแต่ค่าย
อ้ายฮ่อลงมาทุลเกล้า ฯ ถวาย รายชื่อกับสิ่งของมีในหางว่าวเข้า
ผนึกมาด้วยแล้ว หนังสือมาณวันอังคารเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุญ
สัปตศก ๑๒๓๗ ฯ ะ

บอกพระยามหาอำมาตย์

◎ พระยามหาอำมาตย์บอกให้พระณรงควิชิตถือมาถึงกรุงเทพฯ ณวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๙ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ว่า ได้แต่งให้นายทัพนายกองไปวกหลังสังกัดทางอ้ายฮ่อจะหนีจากค่ายไปทางเมืองพวน ๔ กองนั้นกลับมาแจ้งข้อราชการว่า อ้ายฮ่อซึ่งแตกหนีออกจากค่ายบ้านโพนทานาเลานั้น กองสังกัดทางฆ่าอ้ายฮ่อตายบ้างจับเป็นได้บ้าง อ้ายฮ่อจะหนีล่วงทางกลับไปเมืองพวนได้นั้นไม่มี เมื่ออ้ายฮ่อหนีไปนั้นสะเบียงหามีไม่ ด้วยทางกันดารเป็นช่องเขาเดิร ๑๕ วันถึงเมืองพวน อ้ายฮ่อจึงหาสะเบียงได้ แล้วนายทัพนายกองจับได้คนสบแอก เชียงคัวกับเด็กพวกบ้านโฉมกีที่ลิวสีโกพวกอ้ายฮ่อจับไปไว้ใช้สอย เอามาถามปากคำสอบกันให้การถูกต้องว่าอ้ายลิวสีโกเป็นนายใหญ่ที่ ๑ ซันลิแยสับโก ๆ เลงโกเปาเป็นนายรองอยู่ค่ายวัดจัน ภาหลงโกนายใหญ่ ยีโกสุโกยันสัพโกปากซันโกอยู่ค่ายบ้านสีถาน มกสิโกเป็นนายใหญ่ โกเฮง โกจ๋อ ไปสิแยเป็นนายรองอยู่ค่ายบ้านโพนทานาเลาว่าถูกปืนตายทั้งนั้น ครั้นณวันศุกรเดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำปีกุญสัปตศก พระณรงควิชิตเจ้ากรมตำรวจในพระราชวังบวร ฯ เชิญตราพระราชสีหคุมปืนสนายเดอโหล ๑ อินพืน ๒ โหล บัศดัน ๒,๒๐๐ บัศดัน แก๊บชะนวน ๖,๐๐๐ แก๊บ กระสุน ๔,๔๐๐ กระสุน ดินดำหนักหกสิบหาบ ขึ้นไปพระราชทานให้ไว้สำหรับราชการนั้น ได้รับไว้ครบตามจำนวนแล้ว ครั้นณวันพุธเดือน ๑๑

แรม ๑๓ ค่ำ บีกุญสัปตศก เพี้ยแก้ว เพี้ยซรานน ซึ่งแต่งให้ไปสืบข้อราชการทางเมืองพวนกลับมาแจ้งความว่า เพี้ยแก้ว เพี้ยซรานน ไปถึงเมืองพวนเห็นอ้ายฮ่อตั้งค่ายอยู่ลาดรอง มีฮ่อประมาณ ๘๐ คน ค่ายเมืองเชียงขวางมีฮ่ออยู่ประมาณ ๓๐ คน ค่ายบ้านแวนมีฮ่ออยู่ประมาณ ๖๐ คน ค่ายเมืองเคิงมีฮ่ออยู่ประมาณ ๕๐ คน ค่ายลาดบอกมีฮ่ออยู่ประมาณ ๔๐ คน ค่ายทุ่งเชียงคำมีฮ่ออยู่ประมาณ ๑๑๐ คน ค่ายเมืองแสนมีฮ่ออยู่ประมาณ ๓๐๐ คน รวม ๗ ค่าย เป็นคน ๖๗๐ คน อ้ายฮ่อพูดกันว่าจะยกไปรบเมืองหลวงพระบาง จะไปวันใดหามีกำหนดไม่ ได้มีหนังสือบอกไปยังพระยาพิไชย ฯ ที่เมืองหลวงพระบาง แจ้งข้อราชการทางเมืองหนองคาย เมืองพวนด้วยแล้ว จึงแต่งให้พระณรงควิชิตคุมอ้ายฮ่อกับขึ้นหอกดาบธงและม้าซึ่งได้มาแต่ค่ายอ้ายฮ่อลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย รายชื่ออ้ายฮ่อข้าศึกและสิ่งของแจ้งมาในหางว่าวนั้นแล้ว บอกมาณวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ บีกุญสัปตศก ๑๒๓๗ ขะ

บอกพระยามหาอำมาตย

◎ พระยามหาอำมาตย มีใบบอกให้พระณรงควิชิตถือลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันอังคารเดือนอ้ายแรม ๙ ค่ำ บีกุญสัปตศกได้แต่งให้นายทัพนายกองคุมไพร่ไปสังกัดทางซึ่งอ้ายฮ่อจะหนีไปทางเมืองพวน

๔ กองนั้น กลับมาแจ้งความว่า อ้ายฮ่อที่แตกหนีจากค่ายบ้านโพนทานา เลานั้นกองสังกัดทางฆ่าอ้ายฮ่อตายบ้าง จับเป็นได้บ้าง ซึ่งอ้ายฮ่อจะหนีล่วงทางไปเมืองพวนนั้นไม่มี เมื่ออ้ายฮ่อหนีไปนั้นหามีสะเบียงไปไม่ เดิรทาง ๑๕ วันจึงถึงแขวงเมืองพวนจึงหาสะเบียงได้ แล้วนายทัพนายกองจับได้คนเมืองสบแอก เมืองเชียงค้อกับเลขบ้านโฉมดีที่ลิวสีโกฮ่อเอาไปไว้ใช้สอย เอามาถามปากคำสอบกันให้การต้องกันว่าอ้ายลิวสีโกเป็นนายใหญ่ที่ ๑ ซินซือเยียสับโก ๆ เลงโกเปาเป็นนายรองอยู่ค่ายวัดจัน ฟาลงโกเป็นนายใหญ่ ยีโกสุโกยัน สับโกปากซันโก อยู่ค่ายบ้านสิถาน มกสิโกเป็นนายใหญ่ โกเฮง โกจอ ไปซีแยเป็นนายรอง อยู่ค่ายบ้านโพนทานาเลาว่าตายในที่รบทั้งนั้น ครั้นณวันศุกร เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระณรงควิชิตเชิญตราพระราชสีห กับคุมขึ้นสนัยเดอโหล ๑ ขึ้นอินพัน ๒ โหล บัศดัน ๒,๒๐๐ แก๊บชนวน ๖,๐๐๐ กระสุน ๔,๔๐๐ ดินดำหนัก ๖๐ ชั่ง พระราชทานขึ้นไปไว้สำหรับราชการนั้น ได้ทราบตามท้องตราทุกประการแล้ว ได้รับขึ้น กระสุน ดินดำ แก๊บชนวนไว้ครบตามจำนวนแล้ว ณวันพุธเดือน ๑๑ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก เพี้ยแก้ว เพี้ยชานน บ้านนาขนซึ่งแต่งให้ไปสืบราชการทางเมืองพวนกลับมาแจ้งราชการว่า เห็นฮ่อตั้งค่ายอยู่ที่ลาตรอง มีฮ่ออยู่ประมาณ ๙๐ คน ค่ายเมืองเชียงขวางมีฮ่ออยู่ประมาณ ๓๐ คน ค่ายบ้านแอนมีฮ่ออยู่ประมาณ ๖๐ คน ค่าย

เมืองเกิงมีย่ออยู่ประมาณ ๕๐ คน ค่ายลาตบวดมีย่ออยู่ประมาณ ๔๐ คน ค่ายทุ่งเชียงคำมีย่ออยู่ประมาณ ๑๑๐ คน ค่ายเมืองแสนมีย่ออยู่ประมาณ ๓๐๐ คน รวม ๗ ค่ายเบ็น ๖๗๐ คน อ้ายฮ่อพูดกันว่าจะไปรบเมืองหลวงพระบาง แต่จะไปวันใดหามีกำหนดไม่ พระยามหาอำมาตยได้มีหนังสือไปถึงพระยาพิไชย ฯ ที่เมืองหลวงพระบางแจ้งข้อราชการทางเมืองพวนเมืองหนองคายด้วยแล้ว แต่พระณรงควิชิตบ่วยเบ็นไข้รับราชการไม่ได้ จึงให้คุมอ้ายฮ่อลงมากับบืน หอกดาบ ธงและม้าซึ่งได้มาแต่ค่ายอ้ายฮ่อลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ฮ่อ ๘ จีน ๔ ลาว ๒๖ ญวน ๙ รวม ๔๗ คน คุมลงมาด้วยแล้ว บอกมาณวันองคารเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ คา บกุญสัปตศก ฯะ

บอกพระยาพิไชย ฯ

◎ พระยาพิไชยบอกลงมาว่า ณวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ บีกุญสัปตศก ได้พร้อมกับพระพลกรมการ พระอุตรดิฐาธิบาล พระตรอนตริสิน พระสว่างบูรานุรักษ์ นายทัพนายกองยกขึ้นไปถึงเมืองสุยแล้ว กองทัพเจ้าอุปราชเจ้าราชบุตรเมืองหลวงพระบาง และทัพหัวเมืองทั้งปวงก็หายกขึ้นไปให้ถึงเมืองสุยตามหนังสือกำหนดนัดกองทัพแต่ก่อนไม่ พระยาพิไชยได้แต่งให้หลวงขุนหมื่นถือหนังสือมาเร่งกองทัพหัวเมือง

ทั้งปวง ให้ขึ้นไปพร้อมกันที่เมืองสุยโดยเร็ว ครั้นณวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ บีกุญสัปตศก พระยาพิไชยกับนายทัพนายกองยกขึ้นไปตั้งค่ายอยู่บ้านทุม เมืองสุย ไกลค่ายฮ่อบ้านแวนครึ่งวัน ค่ายฮ่อบ้านนาชมทางวันหนึ่ง กองทัพฮ่อซึ่งตั้งค่ายอยู่บ้านแวนบ้านนาชมก็หนีทิ้งค่ายไป ได้ความว่ากองทัพฮ่อบ้านแวนบ้านนาชมไปรวมกันอยู่กับกองทัพฮ่อที่บ้านลาดหวง ครั้นณวันเดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ บีกุญสัปตศก พระยาพิไชยนายทัพนายกองยกขึ้นไปถึงบ้านสุดแขวงเมืองกัต ครั้นอยู่มาณวันเดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ เวลากลางคืนดึกสองยามเศษ กองทัพฮ่อยกเข้าไปปล้นค่ายพระยาพิไชยได้รบพุ่งกันฮ่อถูกบั่นตาย ๓ คน บ่วยไปหลายคน กองทัพฮ่อล่าถอยไปในเวลากลางคืน ครั้นพระยาพิไชยนายทัพนายกองจะยกกองทัพต่อไป กองทัพเจ้าอุปราชเจ้าราชบุตรเมืองหลวงพระบาง และกองทัพหัวเมืองทั้งปวงก็หายังยกขึ้นไปถึงเมืองพวนตามกำหนดนัดไม่ ครั้นณวันเดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ แรม ๖ ค่ำ กองทัพฮ่อยกเข้าตีกองทัพพระยาพิไชย ได้รบกันที่ทุ่งนาบ้านสุดได้ ๒ วันกองทัพฮ่อก็ยังหาถอยไปไม่ พระยาพิไชยนายทัพนายกองได้ตั้งมั่นพักคอยกองทัพหัวเมืองที่บ้านสุด พวกลาวพวนในเวียนสุย เวียนคลัง เวียนท่าย เวียนกรึ่ง เวียนเพียง

ทั้งหัวเวียนที่ยกครัวหนีไปซุ่มซ่อนอยู่ในบ่าก็ออกมาหาพระยาพิไชย โดยสจริต แต่เวียนกัต เวียนแสง เวียนกวาน ทางเมืองเชียงขวาง ทุ่งเชียงคำนั้นหาเข้ามาหาพระยาพิไชยไม่ ถ้ากองทัพหัวเมืองทั้งปวงไม่ขึ้นไปถึงในเดือน ๑๒ ข้างแรมก็เห็นจะเสียราชการ บอกมาณวัน ๕ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ ปีกุญสัปตศก หลวงวิชิตภักดีถือมา ฯะ

บอกเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

◎ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงบอกมาว่า ณวันศุกรเดือนอ้ายขึ้น ๖ ค่ำ ได้มีหนังสือไปถึงพระยามหาอำมาตย์และพระยาประทุมเทวาธิบาลเจ้าเมืองหนองคาย แต่งให้ขุนวิสูตรเสนี ขุนพินิจนิกรกรมสัสดี นายทัดลาวเมืองหนองคาย รวมนายไพร่ ๑๑ คนถือหนังสือขึ้นไปสืบข้อราชการทางเมืองหนองคายกอง ๑ แต่งให้ขุนสัตยากรมสัสดี นายหนู อุปฮาดนอกราชการเมืองขอนแก่น รวมนายไพร่ ๘๐ คน ถือหนังสือขึ้นไปถึงพระนครศรีบริรักษ เจ้าเมืองขอนแก่นฉะบับ ๑ ให้คัดสำเนาหนังสือซึ่งมีไปถึงพระยามหาอำมาตย์และพระยาประทุมเทวาธิบาลเมืองหนองคาย พระนครศรีบริรักษ์ส่งลงมาด้วยแล้ว ครั้นณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ มีตราพระราชสีหโปรดเกล้าฯ ขึ้นไปถึงข้าพเจ้าว่า ให้แต่งนายทัพนายกอง

ขึ้นไปสืบราชการทางเมืองหนองคายนั้นได้ทราบทุกประการแล้ว จึงแต่งให้พระยาวิชิตณรงค์ ไปพังราชการที่พระยามหาอำมาตย์เมืองหนองคาย กับคอยพังราชการกองทัพ ฯ พณ ฯ สมุหนายกทางเมืองหลวงพระบางด้วยแล้ว ครั้นณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๔ ค่ำเวลาเช้า ๔ โมงเศษ พระณรงควิชิตคุมอ่อมาถึงเมืองนครราชสีมาแจ้งความว่า พระยามหาอำมาตย์ให้คุมอ่อมาแต่งเมืองหนองคาย ๔๗ คน ตายเสียตามทาง ๔ คน ยังคงอ่ออยู่แต่ ๔๓ คน กับได้ส่งสำเนาหนังสือ ๔ ฉะบับลงมาด้วยแล้ว บอกมาณวันพุธเดือนอ้ายขึ้น ๑๑ ค่ำบีกุญสัปตศก ๑๒๓๗ ฯะ

บอกพระยาราชเสนา

◎ พระยาราชเสนาข้าหลวง พระยานครราชสีมา กรมการบอกลงมาว่าณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๔ ค่ำ พระณรงควิชิตมาแจ้งว่า พระยามหาอำมาตย์ให้พระณรงควิชิตคุมอ่อ ๔๗ คนมาถึงเมืองขอนแก่นอ่อบ้วยตายเสีย ๔ คน ครั้นจะรีบเดิรอ่อก็อิดโรยล้มตาย ได้จัดให้หลวงศรีรณรงค์กับไพร่ ๑๐๐ คนคุมอ่อลงมาส่งตามระยะทางให้ถึงเมืองสระบุรี บอกมาณวันพฤหัศบดีเดือนอ้ายขึ้น ๓๒ ค่ำ บีกุญสัปตศก ฯะ

บอกพระยาพิไชย ฯ

◎ ข้าพเจ้า พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรพิพัฒพิไชยอภัยพิริยบรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการเมืองพิไชย ขอกปรนิบัติรมายังท่านหลวงพจนวิลาศ เสมียนตรากรมมหาดไทย ขอได้นำขึ้นกราบเรียนแต่ฯ พณฯ ที่สมุหนายก แม่ทัพใหญ่ได้ทราบ

ด้วยข้าพเจ้านายทัพนายกองบอกลงมาว่า แต่ก่อนข้าพเจ้ากับทัพฮ่อได้สู้รบกันที่บ้านสุดแต่ณวันจันทร เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก มาจนถึงณวันอาทิตย์เดือน ๑๒ แรม ๙ ค่ำ ปีกุญสัปตศก แจ้งอยู่ในบอกข้าพเจ้าและนายทัพนายกองแต่ก่อนนั้นแล้ว

ครั้นณวันจันทร เดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญสัปตศก กองทัพฮ่อกับกองทัพข้าพเจ้าได้สู้รบกันต่อไปอีก กองทัพฮ่อถูกบั่นตายและเจ็บป่วยประมาณ ๔๐ คนเศษ กองทัพไทยถูกบั่นตายเจ้าน้อยสุยเมืองน่าน ขุนสัสดีเมืองทุ่งยั้ง รวม ๒ คน ไพร่ถูกบั่นตาย ๒ รวม ๔ คน เจ็บป่วย ๗ คน ข้าพเจ้ากับนายทัพนายกองก็ตั้งค่ายมั่นสู้รบกับกองทัพฮ่อรอคอยเจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบางและกองทัพหัวเมืองทั้งปวงอยู่ที่สุด จนถึงณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ได้ ๑๘ วันกวานหลวงแม่ทัพฮ่อมีหนังสือมายังข้าพเจ้านายทัพนายกอง ๒ ฉะบับ ๆ ๑ เป็นอักษรฮ่อฉะบับ ๑ เป็นอักษรลาว อักษรฮ่อหามีล่ามแปลไม่ แต่อักษรลาวแปลออกเป็นคำไทยได้ความว่า ฝ่าอองแต่งให้กวานหลวงมานั่งเมืองพวน มิได้ยกกองทัพเข้ามารบกวนเมืองหลวงพระบาง กวานหลวงจะรักษาแต่เขตต์แดนเมืองพวนทั้งแปดเวียน

แล้วขอเป็นบ้านพี่เมืองน้องค้าขายถึงกันกับเมืองหลวงพระบาง หัวพันทั้ง ๖ สบแอก เชียงค้อ เมืองพวนก็ขึ้นหัวมด แล้วให้ข้าพเจ้าถอยทัพลงมาเสีย ข้าพเจ้านายทัพนายกองมีหนังสือตอบไปว่าเมืองหัวพันทั้ง ๖ เมืองพวนเป็นเขตต์แดนเมืองหลวงพระบางเคยเอาเครื่องบรรณาการส่งลงมาให้เมืองหลวงพระบางนำลงมาทูลเกล้าฯ ถวายณกรุงเทพฯ เสมอทุกปี บัดนี้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า กองทัพฮ่อยกเข้าตีเมืองสบแอก เชียงค้อ หัวพันทั้ง ๖ เมืองพวนแตกระส่ำระสาย ไม่ได้ส่งเครื่องบรรณาการให้เมืองหลวงพระบางนำลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ๒ ปีแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กองทัพฝ่ายไทยยกขึ้นมาตรวจตราดแลเขตต์แดนเมืองพวนและหัวเมืองทั้งปวง กองทัพฝ่ายไทยจึงยกขึ้นไปพักอยู่สุดแขวงเมืองพวน ก็กองทัพฮ่อยกเข้ามาตีกองทัพฝ่ายไทยได้สู้รบถึง ๑๘ วัน กองทัพฝ่ายไทยฝ่ายฮ่อก็ยังไม่แพ้ชนะกัน กวานหลวงแม่ทัพฮ่อว่าเจ้าฟ้าองให้มานั่งเมืองพวนเป็นทางไมตรีบ้านพี่เมืองน้องกันกับเมืองหลวงพระบางนั้น กองทัพฝ่ายไทยจะบอกลงมายัง ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่ที่ตั้งอยู่ณเมืองหลวงพระบางให้ทราบก่อน ถ้า ฯ พณ ฯ แม่ทัพใหญ่จะมีตราโปรดขึ้นไปประการใด จึงจะมีหนังสือมาให้กวานหลวงแม่ทัพฮ่อได้แจ้ง แล้วกองทัพฮ่อกับกองทัพข้าพเจ้าก็งดไม่รบกัน

ครั้นณวันจันทร เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุญสัปตศก กองทัพฮ่อถอยกลับไปยังค่ายบ้านลาดหวง ข้าพเจ้ากับนายทัพนายกองถอยทัพ

กลับมาตั้งค่ายมั่นอยู่ที่บ้านนาน้อยแขวงเมืองพวน ทางไกลค่ายฮ่อที่บ้านลาดหวง ๒ วันคอยบ้องกันกองทัพฮ่อ ให้พวกลาวพวนที่ไม่สมัคอยู่กับฮ่อผ่อนครอบครัวเข้ามาอยู่ในเขตต์แดนเมืองหลวงพระบาง พวกพวนก็ได้ยกครอบครัวเข้ามาอยู่เนือง ๆ แต่ยังหาได้จำนวนครัวไม่ ครั้นณวันอังคารเดือนอ้ายขึ้น ๑๐ ค่ำปีกุญสัปตศก เพี้ยพรหมสุภากรมการเมืองน้ำปาดเชิญตราพระราชสีหขึ้นไปถึงข้าพเจ้านายทัพนายกอง ด้วยข้อราชการทางเมืองพวนนั้น ข้าพเจ้ากับนายทัพนายกองทราบเกล้า ฯ ตามท้องตราพระราชสีหโปรดขึ้นไปทุกประการแล้ว ข้าพเจ้า นายทัพนายกอง ยังพักคอยกองทัพหัวเมืองทั้งปวง อยู่บ้านนาน้อยแขวงเมืองพวน และกองทัพฮ่อซึ่งยกเข้ามารบกองทัพข้าพเจ้านั้น มีฮ่อประมาณ ๓๐๐ มีพวกภูไทยลาวประมาณ ๔๐๐ เศษ ก็หามีฮ่อและภูไทยลาวพวนยกเพิ่มเติมเข้ามาอีกไม่ และกองทัพเจ้าคำเครื่อง พระยาลานคร เมืองน่านนั้นพาไพร่พลหนีลงมาจากกองทัพข้าพเจ้าแต่ณวันอังคารเดือนอ้ายขึ้น ๑๐ ค่ำปีกุญสัปตศก ข้าพเจ้าได้แต่งให้กรมการลงมาตามก็หากลับขึ้นไปไม่ ข้าพเจ้าได้เอาต้นหนังสือฮ่ออักษรลาวฉะบับ ๑ เป็นอักษรฮ่อฉะบับ ๑ หนังสือบอกข้อราชการมอบให้เพี้ยพรหมสุภากรมการเมืองน้ำปาด เชิญท้องตรา

พระราชสีหลงมาแจ้งราชการด้วยแล้ว ราชการทัพย่อทางเมืองพวน จะผันแปรประการใดข้าพเจ้าจะบอกลงมาให้ทราบต่อครั้งหลัง สิ่งใดจะชอบด้วยราชการขอบุญบัญญาเป็นที่พึ่ง ปรนิบัติรมาณวันศุกร เดือนอ้ายขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯ๚

บอกเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์

◎ เจ้าพระยาศรีพิพัฒนบอกลงมา ๒ ฉะบับ ๆ ๑ ว่าณวันเสาร์ เดือนอ้ายขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระมหาเทพ เจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย เชิญตราพระราชสีหขึ้นไปถึงท่าบ้านอ้อยแขวงเมืองสระบุรี ข้าพเจ้าได้ให้พระสยามลาวบดี ปลัด จ่ายสะเบียงอาหารให้แก่นายไพร่รับพระราชทาน ให้จัดช้างเมืองหล่มศักดิ์ ๑๐ ช้าง คนสำหรับช้าง ๑๐ คน โคต่าง ๑๓๒ โค คนสำหรับโคนายไพร่ ๓๘ คน ให้พระมหาเทพ บรรทุกสิ่งของยกขึ้นไปเมืองนครราชสีมาแต่ณวันจันทร เดือนอ้ายแรมค่ำ ๑ ปีกุญสัปตศกแล้ว ฯ๚

◎ ฉะบับ ๑ ว่า ณวันพุธเดือนอ้ายขึ้น ๑๑ ค่ำ พระยาปราจิณบุรี แต่งให้หลวงพลเมืองปราจิณบุรี ขุนวิชิตสรไกร ขุนศรีมงคล เมืองประจันตคาม ขุนต่างใจ ขุนภักดี เมืองกระบินทร์ หลวงคลังเมืองวัฒนานคร ขุนจำนงเมืองอรัญประเทศ นายไพร่รวม ๙๙ คน คุมโค

ต่าง ๔๔๓ โค ครั้นณวันศุกร เดือนอ้ายขึ้น ๑๓ ค่ำ พระยาวิเศษฦๅไชย กรมการเมืองฉะเชิงเทราแต่งให้ขุนพิทักษ์โควิน เพี้ยตางพัน เพี้ยศรีคชศักดิ์ พันแผ้วใจหาญ พันผลาญใจภพ พันจงใจจิตร นายไพร่รวม ๒๒ คน คุมโคต่าง ๑๐๐ โค ขึ้นไปส่งข้าพเจ้าณวัดบ้านอ้อยเมืองสระบุรี ข้าพเจ้าได้ให้พระสยามลาวบดีปลัดจ่ายสะเบียงอาหารให้นายไพร่เมืองปราจิณบุรี เมืองฉะเชิงเทราและเมืองขึ้นรับพระราชทานพอเป็นกำลังราชการแล้ว ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ฯ

บอกเจ้าพระยาภูธราภัย

◎ เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ บอกลงมาว่าได้ยกกองทัพจากเมืองพิไชยขึ้นไปถึงเมืองน้ำปาดณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๑๕ ค่ำปีกุญสัปตศก ขุนสุภมาตราเมืองตรวนถือหนังสือบอกพระยาพิไชย ฯ ลงมาฉะบับ ๑ ใจความว่า ณเดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำปีกุญสัปตศก พระยาพิไชย ฯ และนายทัพนายกองซึ่งไปถึงเมืองสุย กองทัพเจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบาง หัวเมืองทั้งปวงขึ้นไปไม่ทันตามกำหนด พระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองไปตั้งค่ายอยู่บ้านสดแขวงเมืองเวียนกัต กองทัพอ่อยกเข้าไปตีค่ายในเวลา

กลางคืน ได้สู้รบกันพวกฮ่อล่าถอยไป ครั้นณวันเดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ ฮ่อยกออกมารบที่ทุ่งนาบ้านสุด ๒ วันยังไม่ถอยกลับไป พระยาพิไชย ฯ รักษาค่ายตั้งมั่นอยู่ พวกพวนเวียนสุย เวียนคลัง เวียนทาย เวียนกรึ่ง เวียนเพียงที่หนีอยู่ในบ่าออกมาหาพระยาพิไชย ฯ แต่เวียนแสงเวียนกวานทางเมืองเชียงขวางทุ่งเชียงคำนั้นหาเข้ามาไม่ ขอให้กองทัพเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองหลวงพระบาง เมืองน่านรีบขึ้นไปโดยเร็ว แจ้งอยู่ในบอกพระยาพิไชย ฯ แล้ว เจ้าพระยาภูธราภัยสมุหนายกแม่ทัพใหญ่ได้มีหนังสือตอบให้ขุนสุภมาตราถือกลับขึ้นไปให้พระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองให้ช่วยกันรักษาค่ายตั้งมั่นระวังการหน้าหลังให้ดี อย่าให้เสียท่วงทีแก่ข้าศึกได้ ได้มีหนังสือขึ้นไปให้พระสุริยภักดีกับเจ้าเมืองหลวงพระบางเร่งกองทัพเจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชเมืองน่าน พระปลัดเมืองสวรรคโลก ซึ่งขึ้นไปพร้อมกันที่เมืองหลวงพระบาง ให้รีบยกขึ้นไปบรรจบทัพพระยาพิไชย ฯ ที่เมืองสุยให้ทันท่วงที ทางเมืองปากเหืองนั้นพระยาพระกฤษให้พระบริรักษ์ภักดีคุมไพร่ ๑๑๓ คน ข้ามน้ำของไปตั้งอยู่บ้านสามหมื่นแล้วแต่งคนออกไปสืบราชการถึงเมืองสุยทางหนึ่ง ได้ให้พระยาสุรินทรราชเสนีคุมไพร่ ๒,๐๐๐ เศษข้ามน้ำของไปทางเมืองแมต เมืองกาลีอีกกอง ๑ พระยาพระกฤษคุมไพร่ ๖๐๐ คนยกไปทางหนึ่ง ถ้ากองทัพพร้อมแล้วเห็นการจะทำได้ก็ให้พระยาพิไชย ฯ กำหนดนัดให้พร้อมกันยกเข้าระดมตีกองทัพฮ่อให้เลิก

ถอนไปจงได้ เจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ ให้ถาม เอาคำให้การขุนสุภมาตราผู้ถือบอกพระยาพิไชย ฯ ขึ้นกระดาษกับต้นหนังสือบอกพระยาพิไชย ฯ เข้าผนึกลงมาด้วยแล้ว แต่สะเบียงอาหารที่เมืองหลวงพระบางก็กันดาร ได้ให้พระยาแพร่เบ็นกองลำเลียง เกณฑ์โคต่างมารับบรรทุกเข้าที่เมืองพิไชยไปขนขึ้นฉางไว้เมืองน้ำปาด แล้วจะให้อุปฮาตกรมการหลวงแก้วเมืองน้ำปาดรับบรรทุกส่งขึ้นไปใส่ฉางไว้ที่เมืองวา ให้พอจ่ายไพร่พล กองทัพเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ และนายทัพนายกองจะได้น้อมเกล้า ฯ ถวายคำนับบังคมลาผ้าละออง ยกจากเมืองน้ำปาดณวันพุธเดือน ๑ แรม ๓ ค่ำ ขึ้นไปตั้งพักราชการอย่างปากลายมีข้อราชการมาประการใด จะบอกมาให้ทราบครั้งหลัง บอกมาณวันเดือน ๑ แรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก หลวงวิเชียรภักดีถือมา ฯ

◎ ข้าพเจ้า เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง น้อมคำนับเรียนมายัง ฯ พณ ฯ สมุหนายกแม่ทัพทางเมืองหลวงพระบางได้ทราบ ด้วยณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำ มีตราพระราชสีหโปรดเกล้า ฯ ไปถึงข้าพเจ้าที่เมืองนครราชสีมาว่า ให้แต่งนายทัพนายกองคุมไพร่ขึ้นไปสืบราชการที่พระยามหาอำมาตย์เมืองหนองคาย หรือ ฯ พณ ฯ ที่สมุหนายกแม่ทัพทางเมืองหลวงพระบางจะมีหนังสือมานัดหมายว่าจะยกเข้าตีกองทัพอ่อที่ตำบลใดวันใด ให้ข้าพเจ้านายทัพนายกองยกไปช่วยให้ทันท่วงที ถ้าเหตุการณ์ทางใดไม่มีก็ให้ข้าพเจ้านายทัพ

นายกองรออยู่ที่เมืองนครราชสีมาก่อน ถ้าจะมีราชการเข้าตีทัพฮ่อแห่งใดวันใด ขอใต้เท้ากรุณาได้โปรดมีหนังสือนัดหมายไปแต่เนิ่น ๆ จะได้รีบยกขึ้นมาให้ทันท่วงที ได้แต่งให้พระยาวิชิตณรงค์ไปคอยฟังราชการอยู่ที่พระยามหาอำมาตย์ณเมืองหนองคายด้วยแล้ว กราบเรียนมาณวันพุธเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ๑๒๓๗ ฯ

◎ หนังสือเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง มาถึงพระยามหาอำมาตย์ด้วยข้าพเจ้าได้ให้ขุนวิสุตรเสนี ขุนพินิจนิกร กับ นายทัดลาวชาวเมืองหนองคายนายไพร่ ๑๑ คน ถือหนังสือขึ้นมาสืบราชการเมืองหนองคายแต่ก่อนแล้ว ครั้นณวันอาทิตยเดือนอ้ายขึ้น ๘ ค่ำมีท้องตราโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาถึงข้าพเจ้าฉะบับ ๑ ว่า ให้แต่งนายทัพนายกองไปฟังราชการอยู่ที่พระยามหาอำมาตย์เมืองหนองคาย ถ้าพระยามหาอำมาตย์บอกลงไปว่ากองทัพฮ่อยกมาตีเขตต์แดนเมืองลาวอีกหรือเจ้าพระยาภูธราภัยแม่ทัพทางเมืองหลวงพระบางมานัดหมายว่า จะยกเข้าตีทัพฮ่อตำบลนั้นวันนั้น ให้ข้าพเจ้านายทัพนายกองยกไปช่วยทางนั้นวันนั้น ก็ให้เร่งยกกองทัพขึ้นไปช่วยเจ้าพระยาภูธราภัยและพระยามหาอำมาตย์ให้ทันท่วงทีอย่าให้รอถ้าท้องตราเลย ถ้าเหตุการณ์สิ่งใดไม่มีก็ให้ข้าพเจ้ารอฟังราชการอยู่ที่เมืองนครราชสีมาก่อน ข้าพเจ้าแต่งให้พระยาวิชิตณรงค์ขึ้นมาฟังราชการอยู่ที่เมืองหนองคายกับฟังราชการทางเมืองหลวงพระบางด้วย ถ้ามีราชการมาประการใดขอให้ท่านปรึกษาด้วยพระยาวิชิตณรงค์ ตกลงประการใดเร่งบอกไปให้

ข้าพเจ้าทราบโดยเร็วให้ทันท่วงทีตามกระแสพระบรมราชโองการ ซึ่งโปรดเกล้า ฯ ขึ้นมาจงทุกประการ แต่ขุนวิสูตรเสนีมาสืบราชการแต่ก่อนนั้นมีราชการประการใด ให้ท่านมีหนังสือให้ขุนวิสูตรเสนีลงมาแจ้งราชการกับข้าพเจ้าณเมืองนครราชสีมา หนังสือมาณวันพุธเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำปีกุญสัปตศก ๑๒๓๗ ฯ๕

◎ หนังสือเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรงมาถึงพระยามหาอำมาตย์พระยาประทุมเทวาธิบาลเมืองหนองคาย ด้วยข้าพเจ้ายกขึ้นมาถึงเมืองนครราชสีมา ณวันอาทิตยเดือนอ้ายขึ้นค่ำ ๑ ปีกุญสัปตศก ได้ปรึกษากับพระยาราชเสนา พระยานครราชสีมา ด้วยข้อราชการที่จะยกทัพขึ้นมาเมืองหนองคายโดยเร็ว พระยาราชเสนาแจ้งว่าได้กำหนดเกณฑ์ไพร่หัวเมือง มา สมทบ กองทัพ ที่เมือง ขอนแก่นไว้พร้อมต่อเดือนยี่ ข้าพเจ้าจึงเร่งให้จัดช้างเกวียนสะเบียงอาหารและไพร่หัวเมืองให้ทันยกในเดือนอ้ายนี้ยังไม่พร้อม เกลือกจะช้าจะไม่มีข้อราชการบอกลงไปให้ทราบใต้ฝ่าละออง ฯ จึงแต่งให้ขุนวิสูตรเสนี ขุนพินิจนิกรนายไพร่ ๑๑ คนขึ้นไปสืบราชการณเมืองหนองคายขอให้ท่านพระยามหาอำมาตย์ พระยาประทุมเทวา ฯ เอาใจใส่แก่ราชการด้วย หนังสือมาณวันศุกรเดือนอ้ายขึ้น ๖ ค่ำปีกุญสัปตศก ฯ๖

◎ หนังสือเจ้าพระยามหินทรศักดิธำรง มาถึงพระนครศรีบริรักษ์เจ้าเมืองขอนแก่น ด้วยข้าพเจ้ายกมาถึงเมืองนครราชสีมา

ณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้นค่ำ ๑ ได้ปรึกษากับพระยาราชเสนา พระยานครราชสีมาด้วยข้อราชการที่ยกขึ้นไปเมืองหนองคาย พระยาราชเสนาแจ้งว่าได้เกณฑ์ไพร่หัวเมืองมาสมทบกองทัพที่เมืองขอนแก่นให้พร้อมต่อเดือนยี่ก็ยังไม่ทันจะพร้อม จึงแต่งให้ขุนสัตยากรกรมสัสดีนายไพร่ ๘ คนขึ้นมาพึ่งราชการทางเมืองขอนแก่น ที่จะรวมทัพจะจัดการไว้ประการใด ให้พระนครศรีบริรักษ์มีบอกแจ้งข้อราชการที่ได้จัดไว้ลงมาให้แจ้งจงทุกประการ และให้พระนครศรีบริรักษ์หาที่รวมกองทัพและตั้งยุ้งฉางไว้สะเบียงอาหารให้สมควร แล้วให้บอกลงไปโดยเร็ว หนังสือมาณวันศุกรเดือนอ้ายขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯ

บอกพระศรีเสนา

◎ พระศรีเสนาข้าหลวง พระปลัดกรมการเมืองพิไชยบอกส่งต้นหนังสือเจ้าพระยาภูธราภัย ฯ

◎ หนังสือ เจ้าพระยาภูธราภัย ๑ หนังสือพระยาพิไชย ฯ มีมาเรียนเจ้าพระยาภูธราภัย ๑ กับคำให้การขุนสุภมาตราเมืองตรวนตรีสิน ๑ รวม ๓ ฉะบับ ให้หลวงวิชิตภักดีเมืองพิไชยถือลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันเดือนยี่ขึ้น ๔ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ความในหนังสือเจ้าพระยาภูธราภัยว่า ยกขึ้นไปถึงเมืองน้ำปาดณวันอาทิตย์เดือนอ้ายขึ้น ๑๕ ค่ำ ขุนสุภมาตราเมืองตรวนตรีสินถือหนังสือพระยาพิไชย ฯ

ลงมา ณวันเดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ พระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกอง
ยกขึ้นไปถึงเมืองสุย แต่เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบาง หัวเมือง
ทั้งปวงขึ้นไปไม่ทันกำหนด พระยาพิไชย ฯ ไปตั้งค่ายอยู่บ้านสูท
แขวงเมืองกัษ กองทัพย่อยกเข้ามาปล้นตีค่ายในเวลากลางคืน ได้
สู้รบกับย่อ ๆ ถอยไป ครั้นณวันเดือน ๑๒ แรม ๙ ค่ำ ย่อยกมา
รบ ๒ วันยังสู้รบกันอยู่ พระยาพิไชย ฯ รักษาค่ายตั้งมั่นอยู่ พวก
เวียนสุย เวียนคลัง เวียนทาย เวียนกริง เวียนเทียงที่หนีอยู่ในบ่า
ออกมาหาพระยาพิไชย ฯ แต่เวียนแสง เวียนกวานทางเมืองเชียง
ขวางทุ่งเชียงคำหาได้เข้าหาไม่ พระยาพิไชย ฯ ขอให้เร่งกองทัพ
เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน รีบ
ยกขึ้นไปโดยเร็ว ความแจ้งอยู่ในใบบอกพระยาพิไชย ฯ แล้ว
เจ้าพระยาภูธราภัยได้มีหนังสือให้ขุนสุภามาตราถือกลับขึ้นไปให้พระยา
พิไชย นายทัพนายกองช่วยกันรักษาค่าย ให้ตั้งมั่นระวังด่านหน้า
ด่านหลังให้ดี อย่าให้เสียท่วงทีกับข้าศึกได้ แล้วได้มีหนังสือ
ขึ้นไปให้พระสุริยภักดี เจ้าเมืองหลวงพระบาง เร่งกองทัพเจ้าอุปราช
เมืองหลวงพระบาง เมืองน่าน พระปลัดเมืองสวรรคโลก ให้รีบยก
ขึ้นไปบรรจบทัพพระยาพิไชย ฯ ที่เมืองสุยให้ทันท่วงที ทางเมือง
ปากเหืองนั้นพระยาพระกฤษให้พระบริรักษภักดีคุมไพร่ ๑๑๓ คน ข้าม
น้ำของไปตั้งอยู่สามหมื่นอยู่เมืองเพือง แล้วแต่งให้คนออกไปสืบ
ราชการทางเมืองสุยทาง ๑ ได้ให้พระยาสุรินทรราชเสนีคุมไพร่

๒๐๐ คนเศษยกข้ามน้ำของไปทางเมืองแมต เมืองการ อีกกอง ๑ พระยาพระกฤษคุมไพร่ ๖๐๐ คนยกไปทางหนึ่ง ถ้ากองทัพพร้อมกันแล้วเห็นการจะทำได้ก็ให้พระยาพิไชย ฯ กำหนดให้พร้อมกันยกเข้าระดมตีกองทัพอ้ายฮ่อให้เลิกถอนไปให้ได้ แล้วเจ้าพระยาภูธราภัย ฯ ได้ถามขุนสุภมาตราผู้ถือบอกพระยาพิไชย ฯ ส่งลงมาด้วยแล้ว แต่สะเบียงอาหารที่เมืองหลวงพระบางกันดาร ให้พระยาแพร่เป็นแม่กองลำเลียง เกณฑ์โคต่างมาบรรทุกเข้าที่เมืองพิไชยไปขนขึ้นฉางไว้เมืองน้ำปาต แล้วจะให้อุปฮาตหลวงแก้วกรมการเมืองน้ำปาตขนขึ้นไปใส่ฉางไว้ที่เมืองวาให้พอจ่ายกองทัพ เจ้าพระยาภูธราภัย นายทัพนายกองจะได้น้อมเกล้า ฯ ถวายคำนับบังคมลายกไปจากเมืองน้ำปาตณวันพุธเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ, บอกมาณวันพุธเดือนอ้ายแรม ๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯะ

บอกเจ้าพระยาภูธราภัย

◎ หนังสือเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมหนายกแม่ทัพใหญ่ มาถึงพระยาจ่าแสนบดี พระยาศรีสิงหเทพ ได้นำขึ้นน้อมเกล้า ฯ ถวายคำนับบังคมทูลพระกรุณา ให้ทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยข้าพระพุทธเจ้าและนายทัพนายกองยกขึ้นไปถึงบ้านปากลาย ณวันพุธ

เดือนอ้ายแรม ๑๐ ค่ำ ปีกุญสัปตศก เจ้ามหินทิภาธรแต่งให้เจ้าพรหมา ผู้ว่าที่เจ้าราชสำพันธวงศ ท้าวพระยาลงมาจัดสะเบียงอาหารรับกองทัพอยู่ณบ้านปากลาย เจ้าพรหมาแจ้งว่าสะเบียงอาหารในแขวงเมืองหลวงพระบางก็ขัดสน ได้เข้าลงมาจ่ายไพร่พลกองทัพก็ไม่พอ ข้าพระพุทธเจ้าให้กรมการเมืองน้ำปาตคุมโคต่างบรรทุกเข้าสารเมืองน้ำปาตขึ้นไปส่งเมืองว่า ๆ ส่งถึงบ้านปากลายระยะทางก็ไกลกันถึง ๕ คืน ๖ คืน ได้เข้าสารขึ้นไปพอเจือจานจ่ายไพร่พลกองทัพ ครั้นณวันพฤหัสบดีเดือนอ้ายแรม ๑๑ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระสุริยภักดีบอกลงมาว่าขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางณวันศุกรเดือนอ้ายขึ้น ๑๓ ค่ำ จะรีบขึ้นไปพร้อมด้วยพระยาพิไชย ฯ ช้างที่เมืองหลวงพระบางก็เกณฑ์บรรทุกสะเบียงอาหารขึ้นไปส่งกองทัพยังไม่กลับมา จึงแต่งให้หลวงปลัดเมืองสิงคบุรี หลวงคลังเมืองสวรรคโลก คุมไพร่ ๗๐ คนขึ้นไปสืบราชการถึงกองทัพพระยาพิไชย ฯ และเร่งช้างกลับลงมาเมืองหลวงพระบางแล้ว พระสุริยภักดีจะยกขึ้นไปคิดราชการพร้อมด้วยพระยาพิไชย ฯ ครั้นณวันเสาร์เดือนอ้ายแรม ๑๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก เพี้ยพรหมสุภาเมืองน้ำปาตถือบอกพระยาพิไชย ฯ ส่งต้นหนังสือย่อเป็นอักษรลาวฉะบับ ๑ อักษรย่อฉะบับ ๑ ลงมาถึงบ้านปากลาย มีความในบอกพระยาพิไชย ฯ ว่า กองทัพพระยาพิไชย ฯ ตั้งค่ายสู้รบกับกองทัพย่อที่บ้านสุด ด้วยกองทัพเมืองหลวงพระบางและหัวเมืองทั้งปวงอยู่ ๑๘ วัน ก็หาพร้อมกันไม่

กวานหลวงแม่ทัพฮ่อมีหนังสือมาถึงพระยาพิไชยว่า เจ้าพ้าออง
แต่งให้กวานหลวงมารักษาเมืองพวน หาได้ยกกองทัพมารบกวน
เมืองหลวงพระบางไม่ ให้พระยาพิไชย ฯ ถอยทัพกลับมา แล้ว
ขอเป็นบ้านพี่เมืองน้องกัน พระยาพิไชย ฯ มีหนังสือตอบไปถึง
กวานหลวงแม่ทัพฮ่อ ว่าจะบอกลงไปยังแม่ทัพใหญ่ณเมืองหลวง
พระบางก่อน ครั้นณวันจันทรเดือนอ้ายขึ้น ๙ ค่ำ พวกฮ่อถอยทัพ
กลับไปค่ายลาดหวง พระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองถอยทัพมา
ตั้งอยู่บ้านนาน้อยไกลกัน ๒ วัน หาได้รบพุ่งกันไม่ แล้วฝ่อนครอบ
ครัวเมืองพวนที่สมัคร์เข้ามาอยู่แขวงเมืองหลวงพระบาง แจ้งอยู่ใน
บอกพระยาพิไชย ฯ และต้นหนังสือฮ่อทั้ง ๒ ฉะบับนั้นแล้ว ข้าพระ
พุทธเจ้าได้มีหนังสือตอบไปถึงพระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองว่า ซึ่ง
พระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองได้สู้รบกองทัพฮ่อรอกองทัพอยู่ ๑๘
วันก็ไม่พร้อมกัน และพระยาพิไชย ฯ มีหนังสือตอบไปถึงกวาน
หลวงแม่ทัพฮ่อฝ่อนกำลังถอยกลับมาตั้งอยู่บ้านนาน้อย ส่งครอบครัว
เมืองพวนเข้ามาไว้ในแขวงเมืองหลวงพระบาง ไม่ให้เสียท่วงทีข้าศึก
นั้นชอบแล้ว ให้พระยาพิไชย ฯ มีหนังสือไปถึงกวานหลวงแม่ทัพฮ่อ
ว่าเจ้าพ้าออง อยู่เมืองไหน จึงให้กวานหลวงยกกองทัพลงมารักษา
เมืองพวน เมืองพวนก็เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองญวนเมืองหลวงพระบาง
ทั้ง ๒ ฝ่าย หรือว่าฮ่อยกมาเกี่ยดก้นเอาเมืองพวนซึ่งเป็นเขตต์แดน
เมืองญวนได้ จะขอเป็นทางไมตรีบ้านพี่เมืองน้องกับเมืองหลวง

TUDC 28/09/2563

พระบาง ก็ชอบแต่จะมีหนังสือมาว่ากล่าวแก่เจ้านายเมืองหลวง พระบางก่อน พวกฮ่อก็ไม่ได้มีหนังสือมาว่ากล่าวเป็นทางไมตรี มีใจกำเริบยกมาฆ่าเจ้าเมืองเชียงขวางตาย แล้วซ้ำคุมไพร่พลลงมาตีเขตต์แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งเป็นขอบขันธสีมากรุงเทพ ฯ ได้จัดกองทัพออกสู้รบจับพวกฮ่อได้ถึง ๔๐ เศษ ฆ่าตายเสียเป็นอันมาก กวานหลวงผู้เป็นแม่ทัพรู้สึกตัวกลัวผีมือบ้างหรือไม่ ฮ่อจะว่าประการใดจะได้รู้ความไว้ แต่เห็นว่ากวานหลวงแม่ทัพฮ่อมีกำลังหย่อนลงครั้นคร้ามมากแล้ว จึงมีหนังสือมาว่ากล่าวเป็นอุบายล่อลวงชวนให้ดี ผ่อนสติปัญญาต่อไป การจะไม่แล้วเป็นเด็ดขาดได้ ฝ่ายเรายกกองทัพกลับมา ฮ่อก็จะยกมากวนปลายเขตต์แดนเมืองหลวงพระบาง ๆ ก็จะขอกองทัพให้ยกขึ้นไป ไม่เป็นอันแล้ว ให้พระยาพิไชย ฯ ตริตรองการให้ดี อย่าให้เสียท่วงทีแก่การศึกสงครามได้ ได้มีหนังสือขึ้นไปให้พระสุริยภักดีเร่งกองทัพรีบขึ้นไป บรรจบทัพพระยาพิไชย ฯ ความแจ้งอยู่แต่ก่อนแล้ว ถ้ากองทัพขึ้นมาถึงพร้อมกันเมื่อใด ก็ให้พระยาพิไชย ฯ พระสุริยภักดี นายทัพนายกองพร้อมกันยกเข้าระดมตีกองทัพฮ่อให้เลิกถอนไปในเดือนยี่บุกญสัปตศกนี้ให้จงได้ ได้ให้จีนล่ามแปลหนังสืออักษรฮ่อ คัดสำเนาส่งขึ้นไปให้พระยาพิไชย ฯ ทราบความด้วยแล้ว ถ้าครัวเมืองพวนสมัครเข้ามาเป็นคนเท่าใด ให้เร่งบอกจำนวนครัวลงไปโดยเร็ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ให้พระยาสุริยราชเสนีคุมนายไพร่ในพระราชวังบวรสถานมงคล ๕๐๐ คน กับกอง

ทัพเมืองกำแพงเพ็ชร์ พระยากำแพงเพ็ชร์กรมการนายไพร่ ๕๑๔ คน เมืองสุโขทัย พระศรีคมารง กรมการนายไพร่ ๙๐๐ คน เมืองพิษณุโลก หลวงราชวรารักษ์ ๑ ทหาร ๑๒ คน รวม ๑๓ คน กรมการไพร่เมืองพิษณุโลก ๕๐๐ คน รวม ๕๑๓ คน รวม ๒,๔๒๗ คน ยกขึ้นไปทางเมืองดาศรี ให้พระยาพระกฤษ หลวงยกระบัตรเมืองเพ็ชรบูรณ์ คุมนายไพร่ในพระราชวังบวรสถานมงคล ๑๐๐ คน เมืองเพ็ชรบูรณ์ เมืองเลย เมืองแก่นท้าว ๔๐๐ คน รวม ๕๐๐ คน ยกขึ้นไปทางสามหมื่นเมืองเพ็อง บรรจบทัพพระยาพิไชย ฯ ให้พร้อมกันที่เมือง ได้ยกจากบ้านปากลายเมืองปากเหืองขึ้นไปพร้อมกันแล้ว จึงส่งบอกพระยาพิไชย ฯ ต้นหนังสือฮ่อเป็นอักษรลาวฉะบับ ๑ อักษรฮ่อฉะบับ ๑ กับคำแปลฮ่อหนังสือคำให้การเพี้ยพรหมสุภา ผู้ถือบอกพระยาพิไชย ฯ ลงมาแจ้งข้อราชการณกรุงเทพ ฯ ด้วยแล้ว ถ้าราชการผันแปรประการใดจะบอกลงมาครั้งหลัง จะควรประการใดแล้วแต่จะโปรด บอกมาณวันอาทิตย์เดือนอ้ายแรม ๑๔ ค่ำ ปีกุญ สัปตศก ฯ

บอกพระสุริยภักดี

◎ พระสุริยภักดี เจ้ากรมพระตำรวจสนมทหารซ้าย พระยาพิไชย บอกลงมาฉะบับ ๑ ว่า ณวันเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ข้าพเจ้า

นายทัพนายกองยกไปถึงน้ำโคแขวงเวียนเพรียงได้ข่าวว่า ฮ่อยกกองทัพมาตั้งอยู่บ้านลาดงอนค่าย ๑ แล้วฮ่อมีหนังสือให้พวกลาวพวนที่ยอมเข้ากับฮ่อถือมาใจความว่า ขอให้กองทัพไทยตั้งทัพพักอยู่ที่น้ำโคก่อน ฮ่อจะยอมทำสัญญาขอเสียส่วยให้เมืองหลวงพระบางตามเดิม แต่จะขอรักษาเขตต์แดนเมืองพวนให้เป็นของฮ่อ แล้วให้ท้าวพระยาเมืองหลวงพระบาง ออกไปทำสัตย์ฉันที่ค่ายลาดงอน กำหนดณวันเดือน ๓ แรม ๑๒ ค่ำ ข้าพเจ้ากับพระยาพิไชยปรึกษาพร้อมกันว่า แต่ก่อนฮ่อก็ได้มีหนังสือมาขอทำสัญญาไมตรี ฝ่ายไทยก็มีหนังสือไปนัดฮ่อให้มาพูดจากัน ความแจ้งอยู่ในใบบอกพระยาพิไชยแต่ก่อนหลายฉะบับแล้ว ครั้นจะไม่ทำสัญญาฮ่อก็จะมีความสงสัย จึงให้พระยาเมืองซ้าย พระยานาเหนือ กรมการหลายนายเมืองหลวงพระบางกำกับลาวไปทำสัตย์กับฮ่อที่โรงหน้าค่ายลาดงอน ข้าพเจ้าแต่งตัวปลอมไปพิเคราะห์ดูค่ายฮ่อตั้งอยู่เนินยอดเขากรมใหญ่รอบประมาณเส้นเศษ มีสนามเพลาะคูค่ายรายขวาก ๒ ชั้นมั่นคง เป็นทางฉะเพาะจะเดิรกองทัพไปบ้านลาดฮวงทางนั้น เห็นว่าฮ่อจะมาทำสัตย์ยอมตัวโดยสุจริตแล้ว เหตุใดจึงคิดระวังตัวเห็นจะเป็นกลอุบายหน่วงกองทัพไว้ให้เนิ่นช้า ครั้นณวันอังคารเดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ข้าพเจ้ากับพระยาพิไชยจัดกองทัพออกตีฮ่อ ให้พระปลัดผู้ช่วย หลวงเมือง คุมกรมการขุนหมื่นไพร่เมืองสวรรคโลก ๒๐๐ คน ให้พระอุตรดิฐธิบาล พระ

สว่างคบูรานุรักษ คุมกรมการขุนหมื่นไพร่ ๒๐๐ คน ให้เมืองน่าน พระยาลา นายน้อยอินตะ นายน้อยขัติย คุมไพร่ ๔๐๐ รวม ๘๐๐ คน ออกตัดตีกองทัพย่อข้างเชิงเขาด้านตะวันตกทาง ๑ ให้พระยาตรวนตริสิน คุมกรมการขุนหมื่นไพร่ ๑๐๐ คน ให้พระพลเมืองสวรรคโลกคุมกรมการขุนหมื่นไพร่เมืองภูม เมืองสวรรคโลก ๑๐๐ คน รวม ๒๐๐ คน คอยตีทัพย่ออยู่เชิงเขาด้านใต้ทาง ๑ ข้าพเจ้ากับนายพิไนย หัวหมื่นตำรวจทหารกรมการไพร่ ๑๐๐ คน พระยาพิไชย กรมการ ขุนหมื่นไพร่ ๑๐๐ คน เจ้าราชบุตร นายคำเล็ก นายกล่ำ พระยาเมืองขวา พระยานาเหนือ คุมไพร่เมืองหลวงพระบาง ๒๐๐ คน รวม ๔๐๐ คน คอยอยู่เชิงเขาด้านใต้ริมน้ำลาดงอนทาง ๑ พอเวลาบ่ายโมงเศษ กองทัพพระอุตรดิฐาธิบาล พระฝางเมืองน่าน ออกถึงทุ่งนา พวกย่อขี่ม้าบ้าง เดินบ้าง ยกกองทัพออกจากค่ายระดมยิงปืนใหญ่น้อยมา กองทัพไทยได้สู้รบกัน กองพระปลัดยิงปืนถูกม้าพวกย่อล้มม้า ๑ ย่อตายคน ๑ ผู้ช่วยยิงถูกย่อตายคน ๑ รวม ๒ คน ม้าและคนถูกปืนเจ็บบ้วยไปก็มีบ้าง สู้รบกันได้ประมาณครึ่งชั่วโมง ย่อแตกหนีกลับเข้าค่ายบ้าง เลยไปค่ายลาดฮวงบ้าง เมื่อกองทัพพระอุตรดิฐ พระฝาง พระปลัดเมืองน่านรบติดพันกัน ข้าพเจ้าจึงให้กองทัพข้าพเจ้า พระยาพิไชย พระตรวนตริสิน พระพลเมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง ช่วยกันระดมยิงค่ายย่อ ๆ ก็ยิงปืนสู้รบกัน แล้วข้าพเจ้ากับนายพิไนย

พระยาพิไชย เร่งไล่กรมการขุนหมื่นไพร่เข้าหักทำลายค่ายฮ่อได้ในเวลานั้น พวกฮ่อแตกหนีไปทางหลังค่ายด้านตะวันออก ขุนจ่าเมืองๆ อุไทยพันฮ่อตายคน ๑ เจ็บคน ๑ หลวงโยธาภักดีนายกองส่วยเงินเมืองอุตรดิฐพันฮ่อตายคน ๑ หลวงคลังเมืองสวรรคโลกหลวงเทพอาญาเมืองอุไทย จับมวยแปลงฮ่อเป็นได้คน ๑, พวกฮ่อที่ตายอยู่นอกค่ายบ้าง ในค่ายบ้าง รวม ๘ คน ฝ่ายกองทัพไทยลาวถูกบั่น ๔ คน แต่หาเป็นไรไม่ กองหลวงเทพอาญาจับม้าได้ ๓ ม้า กองหลวงโยธาได้ม้า ๑ กับบั่นคาบชุดบอก ๑ กองหลวงรามเมืองอุตรดิฐได้ม้า ๑ พวกเมืองหลวงพระบางได้ม้า ๑ บั่นเหล็กกระสุนนิ้ว ๑ บอก ๑ กรมการเมืองพิไชยได้ม้า ๓ ม้า บั่นคาบชุด ๑ ข้าพเจ้าได้บั่นทองเหลืองหล่อกระสุน ๒ นิ้วกึ่ง บอก ๑ แล้วพระสุริยภักดี พระยาพิไชย นายทัพนายกองยกติดตามพวกฮ่อไปหาทันไม่ พอเวลาเย็นหยุดพักกองทัพอยู่บ้านสุดห่างค่ายฮ่อบ้านลาดฮวงทาง ๓ ชั่วโมงเศษ ครั้นรุ่งขึ้นณวันพุธเดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำเวลาเช้า แต่งนายทัพนายกองล่วงหน้าไปดูกองทัพฮ่อ แล้วพระสุริยภักดี นายทัพนายกองยกติดตามไปได้ความว่า ฮ่อกับพวกพุดไทยลาวพวนซึ่งยอมเข้ากับฮ่อประมาณ ๔๐๐ เศษ หนีตั้งค่ายลาดฮวง ครั้นพระสุริยภักดีไปถึงค่ายบ้านลาดฮวง ให้คนไปดูได้บั่นทองเหลืองในค่ายฮ่อ บ้านลาดฮวงอีกบอก ๑ ได้ม้ากองเมืองพิไชย ๖ กองเมืองอุตรดิฐ ๓

กองเมืองภูม ๑ กองเมืองอุไทย ๑ กองเมืองหลวงพระบาง ๖ รวม ๑๗ กอง กับได้เข้าเปลือกมีอยู่ในฉางประมาณ ๒๐๐ เกวียน รวมปืนใหญ่น้อย ๒ ค่าย ม้าผู้ ๕ ม้า ม้าเมีย ๒๖ ม้า แล้วผู้ช่วยหลวงเมือง หลวงวังเมืองสวรรคโลกคุมกรมการขุนหมื่นไพร่ ๑๔๐ คน เมืองหลวงพระบาง พระยาเชียงเหนือ ท้าวเพียนายไพร่ ๒๐๐ คน รวม ๓๔๐ คน ยกติดตามพวกอ่อซึ่งหนีไปทางเมืองเชียงขวางกอง ๑ พระปลัดหลวงคลังเมืองสวรรคโลก รองจ่าเมืองๆอุไทย คุมกรมการขุนหมื่นไพร่ ๑๕๐ คน พระตรวนตริสิน พระฝาง อุปฮาต เมืองน้ำปาด คุมกรมการขุนหมื่นไพร่ ๒๒๐ คน เมืองน่านคุมกรมการขนหมื่นไพร่ ๔๐๐ คน รวม ๗๗๐ คน ยกไปสกัดตีกองทัพอ่อทางทุ่งเวียนคลังเมืองเชียงขวางทุ่งเชียงคำรวมกันกอง ๑ แล้วข้าพเจ้า พระยาพิไชย นายทัพนายกอง ก็ยกหนุนไปตามตีอ่อค่ายทุ่งเชียงคำ อนึ่งพวกเวียนและครอบครัวทั้งแปดเวียนในเขตต์แดนเมืองพวนยังแตกหนีระส่ำระสาย ครั้นจะรวบรวมทำบัญชีครอบครัวก็จะตื่นสะดุ้งสะเทือนไป ต้องสงบไว้ก่อน ถ้ารบอ่อทุ่งเชียงคำได้แล้วจึงจะรวบรวมจัดการต่อไปตามควร ได้ส่งตัวอ้ายสามมวยแปลงเป็นอ่อและคำให้การกับปืนใหญ่น้อย ๕ บอกให้ขุนนครไชยตำรวจ ขุนพิพิจกรมการเมืองพิจิตร์คุมมาส่งด้วยแล้ว ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด บอกมาณวันศุกร เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ฯ

TUDC 28/09/2563

บอกเจ้าพระยาภูธราภัย

◎ เจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายกแม่ทัพใหญ่ บอกลงมาว่า ด้วยขุนเทพอาญาเมืองพิไชยเชิญพระราชหัตถเลขาและกระแสพระราชดำริขึ้นไปถึงข้าพระพุทธเจ้าณเมืองพิไชย ณวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๑๖ ค่ำ ปีกุญสัปตศก ว่าด้วยข้อราชการทัพฮ่อทางเมืองพวน และพระยาอริยวงศา พระยาอิศรเพ็ชรวิวาทรบกันนั้น พวกข่ากำเริบขึ้นในเมืองหลวงพระบาง เป็นการ ๓ ทาง โปรดเกล้า ฯ ชี้แจงข้าราชการขึ้นไปนั้น ได้ทราบเกล้า ฯ ทุกประการแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือคัดสำเนาท้องตรากระแสพระราชดำริส่งขึ้นไปให้พระยาสุรินทรราชเสนี พระสุริยภักดีทราบแล้ว ครั้นณวันศุกรเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำ ปีกุญสัปตศก พระยาสุรินทรราชเสนี เสนาบดีเมืองหลวงพระบาง ส่งต้นหนังสือบอกพระสุริยภักดีกับอ้ายสามมวยแปลงเป็นฮ่อ คำให้การอ้ายสามมวย ปีนใหญ่น้อย ๕ บอกลงมาถึงข้าพระพุทธเจ้า มีความใบบอกพระยาสุรินทรราชเสนี เสนาบดีเมืองหลวงพระบางต้องกันว่าพวกข่าพากันกำเริบยกมารบพระยาตีนแทนหลวงมหาดไทยเมืองอุตรดิฐ ซึ่งรักษาฉางเข้าอยู่ที่บ้านสบอิได้สู้รบกัน หลวงมหาดไทย นายยังบุตรตายในที่รบ พระยาตีนแทนกับไพร่ไทยลาวพากันหนีมา พระยาสุรินทรราชเสนี เจ้ามหินทรเทพนิภาธร พระยากำแพงเพ็ชร์ได้จัดนายทัพนายกองคุมไพร่ ๒,๐๐๐ เศษ ยกแยกไปทางบ้านสบอิน้ำอู่เมืองงอยนำเซืองน้ำคานเมืองไซ เมืองฮุน ๕ กอง ขึ้นไปช่วยกันปราบ

ปรามพวกข่า แล้วมีความในบอกพระสุริยภักดีว่า ณวันอังคารเดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ได้พร้อมกับนายทัพนายกองยกเข้าตีกองทัพย่อค่าย ลาดฮวง ลาดงอนแตกหนีไปทางเมืองเชียงขวางทุ่งเชียงคำ ฆ่าฮ่อตายบ้าง จับได้อ้ายสามมวยแปลงเป็นฮ่อคน ๑ กับปืนใหญ่น้อย ๕ บอก ม้า ๒๖ ม้า เข้าเปลือกในฉางพวกฮ่อประมาณ ๒๐๐ เกวียน แล้วจัดกองทัพแยกกันติดตามไปตีฮ่อที่ทุ่งเชียงคำ แจ้งอยู่ในบอกพระยาสุรินทรราชเสนี พระสุริยภักดี เสนาบดีเมืองหลวงพระบาง คำให้การอ้ายสามมวยนั้นแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าพระสุริยภักดี นายทัพนายกองพร้อมกันทำการได้ท่วงทีตีย่อค่ายลาดฮวง ลาดงอนแตกหนีไป ได้สะเบียงอาหารไว้เป็นกำลังก็มาก นายทัพนายกองไพร่พลก็จะมีใจฮึกเหิม คงจะทำการสำเร็จตลอดไปได้ พวกข่าที่กำเริบลุกลามขึ้นรู้ข่าวว่าฮ่อเลิกถอนไปแล้วก็จะระงับกันด้วยการเย็นได้โดยง่าย แต่จะไว้ใจแก่ราชการยังไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าได้มีหนังสือตอบขึ้นไปถึงพระยาสุรินทรราชเสนี เจ้ามหินทรเทพนิภาธรว่าราชการทางเมืองพวนนั้น พระสุริยภักดีนายทัพนายกองยกไปตีกองทัพย่อแตกหนีไปก็เห็นจะสำเร็จได้ แต่พวกข่าพากันกำเริบขึ้นในแขวงเมืองหลวงพระบาง กับพวกพระยาอริยวงศา พระยาอิศรเพ็ชรวิวาทกันนั้น ก็ได้มีหนังสือบังคับขึ้นมาแต่ก่อน ความแจ้งอยู่แล้ว ให้พระยาสุรินทรราชเสนีเจ้ามหินทรเทพนิภาธร ตริตรองระงับพวกข่า และพระยาอริยวงศา พระยาอิศร

เพ็ชร จับเอาตัวนายข่าซึ่งเป็นหัวหน้าต้นคิดส่งลงไปให้สิ้น ข่าไพร่จึงจะสงบเรียบร้อยลงได้ หรือจะคิดระงับดับการแต่โดยเย็นได้ก็ยิ่งดี อย่าให้พระยาอริยวงศา พระยาอิศรเพ็ชรมีความวิวาทให้พวกข่าพากันกำเริบเที่ยวตีตัดสะเบียงอาหารทางเมืองพวนและลุกลามขึ้นในเขตต์แขวงเมืองหลวงพระบางต่อไปได้ แล้วให้แต่งนายทัพนายกองคุมไพร่ขึ้นไปรักษายุ้งฉางเข้าตามระยะทางไว้ให้มั่นคง เร่งกองทัพให้รีบยกเพิ่มเติมขึ้นไปบรรจบทัพพระสุริยภักดีให้ทันท่วงทีโดยเร็ว ได้มีหนังสือตอบไปถึงพระสุริยภักดี พระยาพิไชย ให้เร่งยกกองทัพขึ้นไปตีย่อที่ทางเชียงคำให้แตกยับเยินไป จับเอานายทัพกับพวกย่อมาให้ได้ในกำลังย่อพากันแตกตื่นตกใจอย่าให้ทันตั้งมั่นได้ ถ้ากองทัพย่อแตกหนีไปจากเขตต์แขวงเมืองพวนแล้ว ที่แห่งใดช่องแคบควรจะตั้งค่ายก็ให้นายทัพนายกองตั้งค่ายมั่นป้องกันให้แน่นหนา รักษาสะเบียงอาหารเขตต์แขวงเมืองพวนไว้ เกลือกย่อจะมีใจเจ็บแค้นไปรวบรวมไพร่พลยกกลับมาสู้รบตอบแทนที่เมืองพวนอีก ก็จะได้เป็นที่อาศัยทำการได้ถนัด แล้วให้พูดจาเกลี้ยกล่อมพวกพวนซึ่งแตกระส่ำระสายหลบหนีอยู่ในป่าดง ให้ชักพากันเข้ามาอยู่บ้านเรือนตามเดิม แล้วให้บอกจำนวนครัวเมืองพวนกับม้าเครื่องสาตราอาวุธพวกย่อที่ตีได้มากน้อยเท่าใดลงไปให้แจ้ง อนึ่งพระสุริยภักดี พระยาพิไชย นายทัพนายกองยกมาตีย่อเลิกถอนไปแล้ว ฝ่ายญวนจะมาว่ากล่าวประการ

ใด ก็ให้สืบสวนพังเหตุการณ์และคิดอ่านพูดจากับญวนเอาเขตต์แขวงเมืองพวนไว้ อย่าให้มีเหตุการณ์และเสียท่วงทีกับญวนได้ ถ้าถึงเทศกาลฝนบีชวดอัฐศก ควรจะผ่อนกองทัพกลับลงไปตั้งพังราชการอยู่ณเมืองหลวงพระบาง ก็ให้ตรวจดูที่ทางเมืองสุย เมืองยู ด่านขวาแห่งใดล่อแหลมก็ให้ตั้งค่ายบ้องกันไว้ให้แข็งแรง แล้วให้จัดเจ้านายท้าวพระยาคุมไพร่เมืองหลวงพระบางพร้อมด้วยเครื่องสาตราวุธกระสุนดินดำอยู่ประจำรักษาสืบสวนพังราชการที่เมืองพวน เมืองสุย เมืองยู ด่านขวาให้สมควร จะได้เกลี้ยกล่อมครอบครัวเมืองซึ่งอยู่ในป่าดงต่อไป ถ้าครอบครัวเข้าหาจะสมัคร์มาเมืองหลวงพระบางก็ให้พูดจาชักพาครอบครัวลงไปให้สิ้น ครัวซึ่งตกลงมาในแขวงเมืองหลวงพระบางบ้านเมืองราบคาบแล้วควรจะกวาดต้อนลงมาเท่าใด จะให้เจ้าเมืองหลวงพระบาง เจ้านายคนใดควบคุมไว้เท่าใด ก็ให้ปฤกษาพระยาสุรินทรราชเสนี เจ้ามหินทรเทพให้พร้อมกัน แต่งนายทัพนายกองคุมครอบครัวลงไปส่งทางบ้านปากลาย ได้จัดนายทัพนายกองขึ้นไปตั้งพังราชการและคอยรับครอบครัวอยู่แล้ว ถ้าเสร็จราชการทางเมืองพวน เมืองหลวงพระบางเมื่อใด จะโปรดให้เลิกกองทัพกลับลงมาจึงจะมีหนังสือขึ้นมาครั้งหลัง ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งตัวอ้ายสามมวยกับต้นหนังสือบอกพระยาสุรินทรราชเสนี ๑, พระสุริยภักดี ๑, เสนาบดีเมืองหลวงพระบาง ๑, รวม ๓ ฉะบับ คำให้การอ้ายสาม

มวย ๑ รวม ๔ ฉะบับ บีนทองใหญ่ ๒ บอก บีนคายชุด ๓ บอก รวม ๕ บอก ให้ขุนเพชรอินทรากรมมหาดไทย ขุนนครไชยหัวหมื่น พระตำรวจลงมาแจ้งข้อราชการด้วยแล้ว ควรประการใดแล้วแต่จะโปรด บอกมาณวันอาทิตย์เดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ บีชวดยังเบ็ญสัปตศก ฯะ

บอกพระสุริยภักดีกับพระยาพิไชย

◎ พระสุริยภักดี พระยาพิไชย ฯ นายทัพนายกองมีใบบอกลงมาฉะบับ ๑ ว่า ด้วยมีตราพระราชสีห์โปรดเกล้า ฯ ขึ้นไปว่า จะตั้งให้ท้าวขันตีเบ็นเจ้าเมืองเชียงขวางนั้น พระสริยภักดี พระยาพิไชย ฯ ได้หาตัวเพียแสนเวียนกว้านกรมการเมืองพวน ซึ่งเข้ามาอยู่เมืองหลวงพระบางมาถามว่า จะโปรดให้ท้าวขันตีเบ็นเจ้าเมืองเชียงขวางจะได้ทำนุบำรุงญาติพี่น้องและราษฎรในเมืองเชียงขวาง เพียแสนเวียนกว้านกรมการไพร่ราษฎรเมืองพวนพร้อมกันมีความยินดี อยากให้ตั้งท้าวขันตีเบ็นเจ้าเมืองเชียงขวาง มากกว่าท้าวดำผู้เบ็นราชบุตร เพราะท้าวดำเบ็นคนสูบฝิ่นและเบียตกาว กลัวจะเสียราชการไพร่ราษฎรจะได้ความลำบาก บอกมาณวันพฤหัสบดีเดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ บีชวดอัฐศก ฯะ

จบราชกิจจาเล่ม ๓ ศก ๑๒๓๘.

บอกพระยามหาอำมาตย์

◎ พระยามหาอำมาตย์ข้าหลวง บอกส่งตามระยะทางลงมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันอาทิตยเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ คำ บีชวดอัฐศก ว่ามตราพระราชสีห์กระแสพระราชดำริโปรดเกล้า ฯ ขึ้นไปถึงเมืองหนองคาย ณวันเดือน ๑๐ แรม ๑๕ คำ บีชวดอัฐศก ว่าเมื่อท้าวขันตีท้าวศรีสุวรรณ ท้าวเพี้ยนายครัวลงมาเฝ้าทูลละลองธุลีพระบาท ทรงไต่ถามถึงราชการบ้านเมือง ตั้งพระราชหฤทัยจะให้ท้าวขันตีกลับขึ้นไปรวบรวมญาติพี่น้อง ท้าวเพี้ยกรมการ และราษฎรในเมืองเชียงขวางต่อไป ได้ทราบตามท้องตราและกระแสพระราชดำริทุกประการแล้ว ได้หาตัวท้าวขันตีมาพดจาชี้แจงตามกระแสพระราชดำริว่าเมืองพวนเขตต์แดนกว้างขวาง ไพร่พลเมืองมีมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงชุบเลี้ยงให้เป็นเจ้าเมืองเชียงขวาง ขึ้นไปรวบรวมญาติพี่น้องไพร่พลเมืองให้คืนมาอยู่ตามภูมิลำเนาเดิม ท้าวขันตีได้ทราบความแล้ว มีความยินดีเป็นที่สุด ท้าวขันตีทูลว่าถึงฤดูแล้งเดือนอ้ายเดือนยี่จึงจะน้อมเกล้า ฯ ถวายคำนับบังคมลาขึ้นไป จะไม่ได้ลำบากแก่ท้าวเพี้ยไพร่ราษฎร ถ้าท้าวขันตีกำหนดวันจะขึ้นไปเมืองเชียงขวางเมื่อใด จึงจะมีหนังสือไปกราบเรียนเจ้าพระยาภูธราภัย ที่สมุหนายกให้ทราบ แต่ท้าวเพี้ยนายครัวไพร่ราษฎรซึ่งสวามิภักดิ์ลงมาสู่พระบรมโพธิสมภาร จะสมัคร์ไปกับท้าวขันตีส่วนหนึ่ง ไม่สมัคร์ไปสักสองส่วน ด้วยท้าวขันตีเป็นคนถือยศศักดิ์ ใจหาสู้อารี

โอบอ้อมแก่ราษฎรไม่ กับพระยามหาอำมาตย์ได้พูดกับท้าวขันตี
ว่า เงินบรรณาการขึ้นอยู่เมืองเติกเง่ ๒๕ ชั่ง มากกว่าเมือง
หลวงพระบาง ๑๐ ชั่งนั้นให้ท้าวขันตีขึ้นให้แก่เมืองหลวงพระบางอีก
ท้าวขันตีก็ยอมรับขึ้นให้กับเมืองหลวง พระบางเท่ากันกับเมืองเติกเง่
แต่ท้าวศรีสุวรรณ อายาโถ จะขอควบคุมท้าวเพี้ยไพร่ราษฎร ครัว
เมืองพวนซึ่งสวามิภักดิ์ลงมาสู่พระบรมโพธิสมภาร พักอยู่แขวงเมือง
หนองคาย เมืองโพนพิไสย ทำราชการขึ้นกับกรุงเทพ ฯ เหมือน
หัวเมืองลาวต่อไป พระยามหาอำมาตย์ขอรับพระราชทานบ้านหน้า
แหนแขวงเมืองโพนพิไสยฝั่งของตะวันออกตั้งเป็นบ้านเป็นเมือง ให้
ท้าวศรีสุวรรณ ให้อายาโถ เป็นเจ้าเมืองเป็นอุปฮาตรักษาผู้คน
ครอบครัวทำราชการขึ้นกรุงเทพ ฯ ตามใจสมัคร์ ราชการที่ทรงพระ
ราชดำริครั้งนี้ พระยามหาอำมาตย์จะคิดฉลองพระเดชพระคุณให้
สำเร็จ ซึ่งครอบครัวไพร่ราษฎรเมืองเชียงขวางที่แตกหนีกองทัพฮ่อไป
ซุ่มซ่อนอยู่ในป่าในดงและแขวงเมืองญวนนั้น พระยามหาอำมาตย์
แต่งให้พระพนมสารนรินทรนอกราชการคุมไพร่ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมและ
ระวังรักษาเมืองเชียงขวางอยู่แต่ณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวดอัฐศก
พระพนมสารนรินทรแต่งท้าวเพี้ยลงมาแจ้งว่า ครัวที่แตกหนีอ้ายฮ่อเข้า
หาพระพนมสารนรินทรมากอยู่แล้ว พระพนมสารนรินทรพักทำบัญชี
สำมะโนครัวอยู่ยังหาเสร็จไม่ กำหนดเดือน ๑๒ ปีชวดอัฐศก จึง
จะกลับลงมาเมืองหนองคาย แต่ท้าวคำภูเป็นที่ราชบุตรเมืองเชียง

ขวางนั้น ได้ถามเพี้ยแสนสีหมื่น แสนสุรินทร เมืองหลวงพระบาง เพี้ยแสนสีหมื่น เพี้ยแสนสุรินทร แจ้งความว่าณวันเดือน ๖ บุชวด อัฐศก ราชบุตรตามพระสุริยภักดี พระยาพิไชย ฯ ลงไปขอครัวที่เป็นญาติพี่น้องณเมืองหลวงพระบาง พระสุริยภักดี พระยาพิไชย ฯ ยึดเอาตัวไว้ จะให้ราชบุตรมาเผ้าทูลละอองฯ อนึ่งเมืองเวียงจันท์เก่าได้ให้พระศรีวรวงศ์ผู้ช่วย ผู้ว่าที่อุปฮาตเมืองหนองคายคุมไพร่ไปตั้งรักษาอยู่แต่ณวันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๐ ค่ำ บุชวดอัฐศก ถ้าราชการเมืองหนองคาย เมืองเชียงขวางจะมีประการใด จะบอกมาให้ทราบครั้งหลัง บอกมาณวันเสาร์เดือน ๑๑ ขึ้น ๕ ค่ำบุชวดอัฐศก ฯ